

ประมวลพระบรมราชาธิบาย

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย

พิมพ์เป็นอนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร

วันที่ ๓๘ ตุลาคม ๒๕๐๕

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961116434

๑ ๗ ๗

วันที่ 3	พ.ค. ๒๕
เลขทะเบียน	๐๒๕๑
เลขบัญชี	๑๗
	๕/๑๕๑๕

ประมวลพระบรมราชาธิบาย

ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย

พลอากาศเอก มุขริน หงสกุล
มอบให้ห้องสมุดรัฐสภา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ สมบัติห้องสมุดรัฐสภา
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร
วันที่ ๓๘ ตุลาคม ๒๕๐๕

เป็นวิชาที่ไม่รู้จักสุดสิ้น ข้อที่เราเห็นว่าถูกต้องในวันนี้ เราอาจพบหลักฐานใหม่ ให้เราต้องเปลี่ยนความคิดไปในวันพรุ่งนี้ก็ได้ แต่มีสิ่งหนึ่งซึ่งควรจะสรรเสริญอย่างยิ่งในประมวลพระบรมราชาธิบายนี้ คือ วิจารณ์ คำว่าวิจารณ์ในที่นี้ ข้าพเจ้าหมายถึงวิจารณ์ วิธีสอบสวนหาข้อเท็จจริง ตามหลักฐานเท่าที่มีอยู่ในมือ และวิธีลงสันนิษฐาน ในเรื่องนี้จะหาผู้ใดสู้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้ยาก ถึงหากจะไปปรากฏในภายหน้าว่าข้อสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ที่พิมพ์ในหนังสือนี้ผิดหมดทุกเรื่องก็ดี หนังสือเรื่องนี้จะได้ลดหย่อนคุณค่าลงหา มิได้ เพราะเราอาจหาความรู้จากหนังสือเล่มนี้ได้อีกหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือวิจารณ์กันคว่ำสันนิษฐาน ซึ่งถ้านักโบราณคดีจะใช้วิธีอย่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงใช้แล้ว ความรู้ทางโบราณคดีของเราจะงอกงามขึ้นอีกเป็นอันมาก”

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุประทาน ซึ่งหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ได้บำเพ็ญอุทิศแด่ นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้เป็นบุตร และตีพิมพ์หนังสือนี้แจกจ่ายเป็นกุศลวิद्याทาน ขออำนาจแห่งกุศลนั้นจงบันดาลให้ นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ดั่งดั่ง ประสพอิสรุคุณมณูผลตามควรแก่คติวิสัยในดัมปรายภพทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๘ ตุลาคม ๒๕๐๕

ประวัติ

นายมนูเสรี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

นายมนูเสรี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ณ บ้านถนนจินดาภิวัตน์ จังหวัดพระนคร เป็นบุตร หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ และท่านผู้หญิงประยงค์ สนิทวงศ์

เมื่ออายุ ๕ ปี ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนอนุบาลของโรงเรียนราชินี ตั้งประมาณ ๓ ปี แล้วเข้าศึกษาในโรงเรียนอัสสัมชัญวิทยาลัย ๒ ปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้เข้าศึกษาต่อ ณ โรงเรียนกรรณสูต พว. คริสต์เคียนวิทยาลัย จนสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา

พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้เข้าศึกษาในแผนกอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ปีหนึ่งแล้ว ได้ออกไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษโดยทุนส่วนตัว เข้าเรียนในโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดینگแฮม บีเคช จบได้ จึงได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ โดยศึกษาวិชาเศรษฐศาสตร์ ได้เรียนอยู่ ๓ ปีก็สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ใน พ.ศ. ๒๔๘๘ แล้วเดินทางกลับกรุงเทพฯ เข้ารับราชการในสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ในตำแหน่งประจำแผนกผังเศรษฐกิจ กองการเศรษฐกิจ ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็น เศรษฐกรโท แผนกนั้น เมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ และเมื่อ

ทางราชการได้จัดตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นแล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเศรษฐกิจโท ส่วนวงฝังพัฒนาการเศรษฐกิจ ดำเนินงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๒ และต่อมาได้เลื่อนเป็นเศรษฐกิจเอก ส่วนวงฝังพัฒนาการเศรษฐกิจ เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

ในระหว่างรับราชการได้เข้ารับราชการทหารกองประจำการ ตั้งกักรมทหารราบที่ ๓ ร.อ. เมื่อวันที่ ๓๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นเวลาประมาณ ๖ เดือน แล้วหลังจากนั้น ทางราชการได้ให้ไปศึกษาและดูงานที่สหรัฐอเมริกาตั้งแต่วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ถึงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้เข้าศึกษาที่มหาวิทยาลัยเวเนเดอเบีย และได้รับปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ (Master of Arts Degree in Economics) จากมหาวิทยาลัยนั้น

เมื่อตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๒ นั้น ดำเนินงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ได้แบ่งงานในการวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ในส่วนวงฝังพัฒนาการเศรษฐกิจ ออกเป็นสาขาเศรษฐกิจต่าง ๆ ๘ สาขา คือ สาขาการเกษตรและสหกรณ์ สาขาอุตสาหกรรมและพลังงาน สาขาการคมนาคม สาขาการมหาดไทย สาขาการสาธารณสุข สาขาการพาณิชย์ สาขาการเงินการคลังและจุดหมายส่วนรวม และสาขาวิสาหกิจ นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเศรษฐกิจหัวหน้าสาขาเศรษฐกิจการมหาดไทย รับผิดชอบในการปฏิบัติงานของสาขานี้ตามที่ทางราชการได้กำหนดไว้ให้ ปฏิบัติเป็นประจำ ซึ่งมีอยู่หลายอย่างด้วยกัน เช่น ปรับปรุงจุดหมายโครงการ

พัฒนาการเศรษฐกิจ ปรับปรุงโครงการต่าง ๆ ในด้านนี้ให้มีลักษณะ ถูกหลักวิชา และมีเหตุผลสนับสนุน รวมทั้งพิจารณาผลที่ปรากฏเป็นราย โครงการ และผลรวมทั้งด้าน โครงการที่ได้ปรับปรุงร่วมกับกระทรวงมหาดไทย และผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลก คือ โครงการนิคมสร้างตนเอง โครงการประปากรุงเทพ ฯ โครงการพัฒนาท้องถิ่น โครงการบูรณะและก่อสร้างทางหลวงจังหวัด เป็นต้น

นอกจากราชการประจำตามตำแหน่งหน้าที่ ยังได้ปฏิบัติราชการพิเศษเป็นครั้งคราว อาทิคือ

๑. เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลได้ขอให้ธนาคารระหว่างประเทศ เพื่อกิจการบูรณะและวิวัฒน์นาการ (ธนาคารโลก) ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามา ดำรวจเศรษฐกิจของประเทศไทย และโดยวัตถุประสงค์ดังกล่าวนั้น คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๓๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ ให้คณะกรรมการชั้น คณะหนึ่งเรียกชื่อว่า “คณะกรรมการร่วมมือกับคณะสำรวจเศรษฐกิจของธนาคารโลก (ชื่อย่อว่า ก.ส.ช.)” มีหน้าที่ดูแลประสานงานและให้ความร่วมมือกับคณะผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกในการสำรวจเศรษฐกิจของประเทศไทย และอีกคณะหนึ่งเรียกว่า “คณะกรรมการบริหาร ก.ส.ช” คณะกรรมการดังกล่าวจำเป็นต้องมีเจ้าหน้าที่ทางวิชาการและทางธุรการ เพื่อร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลก นายมนูเตรี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้รับเลือกให้เป็นเจ้าหน้าที่ทางวิชาการ ของคณะกรรมการบริหาร ก.ส.ช. ด้วยผู้หนึ่ง ได้ปฏิบัติงานนี้เป็นเวลา ๑ ปีเศษ ได้มดดีแก่ราชการเป็นอันมาก

๒. ในคอนคินปี พ.ศ. ๒๕๐๕ รัฐบาลได้ขอให้ธนาคารโลกส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามา เพื่อช่วยปรับปรุงแผนพัฒนาการภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ธนาคารโลกได้ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามา ๒ นาย คือ Mr. Vance Rogers และ Mr. Hans Platenius นายมนตรี ดันโทวงศ์ ณ อยุธยา ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ประสานงานกับผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลก ๒ นายนั้น

๓. ได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการและเจ้าหน้าที่ในคณะกรรมการต่าง ๆ คือ

- เป็นเจ้าหน้าที่ในคณะอนุกรรมการ ช่วยเหลือทางการเมืองจากสหรัฐอเมริกา
- ร่วมในคณะผู้ทำงานเกี่ยวกับทางหลวงจังหวัด
- ร่วมในคณะผู้ทำงานพิจารณาความต้องการของชนบทที่อยู่ห่างไกล
- ร่วมในคณะผู้ทำงานเพื่อประสานงาน ของคณะอนุกรรมการและคณะทำงานซึ่งจัดตั้งขึ้นภายใต้คณะอนุกรรมการการเมือง
- ร่วมในคณะผู้ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่น
- เป็นกรรมการบริหารของพัฒนาอาชีพ กระทรวงมหาดไทย
- เป็นกรรมการพิจารณาเรื่องกฎหมายผังเมือง
- เป็นอนุกรรมการร่างพระราชบัญญัติผังเมือง
- เป็นกรรมการวางผังเมืองขอนแก่น

- ร่วมในคณะทำงาน เกี่ยวกับจัดทำโครงการ อาคาร
สังเคราะห์
- ไปดูงานพัฒนาการชนบทในมลายู
- เป็นอนุกรรมการวิชาการของคณะกรรมการบริหาร
สภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ

นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย และเหรียญ
ราชรุจิ (ทอง)

อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกอบพิธีสมรสพระ
ราชทาน นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา กับ นางสาวคำพลอย
ทวีสิน เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ณ พระราชวัง
ไกลกังวล หัวหิน

นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้ถึงแก่กรรมในขณะที่ออกไป
ปฏิบัติหน้าที่ราชการ เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยเครื่องบิน
เฮลิคอปเตอร์ที่โดยสารไปประสบอุบัติเหตุตก ที่ตำบลท่าข้าม อำเภอ
บางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี เหตุที่จะออกไปปฏิบัติราชการครั้งนี้^{๒๕๐๕}ว่า

นายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ได้รับแต่งตั้งให้เป็น^{๒๕๐๕}ผู้แทน
สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติร่วมในคณะผู้ทำงาน ซึ่งทาง
ราชการได้ตั้งขณัมปลัดกระทรวงมหาดไทยเป็นประธาน และคณะผู้ทำ
งานชุดนี้ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้^{๒๕๐๕}เดออกเดินทางหลวงจังหวัดที่จะจัดสร้างตาม
หลักเกณฑ์ที่^{๒๕๐๕}ได้วางไว้ จึงได้จัดตั้งคณะผู้ทำงานย่อยขึ้นอีกคณะหนึ่ง เพื่อ

พิจารณาเด็กเดินทาง มีรองอธิบดีกรมทางหลวงแผ่นดิน (ดร. สิริดิษฐ์
จันทร์ราช) เป็นหัวหน้า นายมนูเดวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ก็ได้รับแต่งตั้ง
ให้เป็นผู้แทนสำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติร่วมในคณะผู้
ทำงานย่อยนี้ด้วย

คณะผู้ทำงานย่อยได้เลือกเส้นทางเด่นนอกคณะผู้ทำงาน ๆ ตกกลง
เลือกเส้นทางทั้งภาคอีสานและภาคเหนือได้รวม ๘๘๘ กิโลเมตร ซึ่งเป็น
ทางในภาคอีสาน ๖ สายและภาคเหนือ ๔ สาย

ในการประชุมคณะผู้ทำงานได้เสนอเส้นทางที่ได้เลือกแล้วนั้นให้
ฝ่ายอเมริกันพิจารณา ฝ่ายอเมริกันเห็นชอบด้วย และเสนอว่าจะได้ให้
Mr. Howard M. Harris แห่งองค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐอเมริกา
(ยูซอม) ศึกษาเรื่องนี้ กับขอให้ Mr. Howard M. Harris เข้าร่วมในการ
สำรวจด้วย และทางราชการได้มอบให้นายมนูเดวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
เป็นผู้แทนฝ่ายไทยด้วยผู้หนึ่ง

เมื่อจะออกไปทำการสำรวจครั้งนี้ นายมนูเดวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
ได้เสนอบันทึกต่อเลขาธิการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติว่า ในการ
สำรวจเด็กเดินทางเพื่อทำโครงการช่วยเหลือด้านทางหลวงจังหวัดนั้น ยัง
มีเส้นทางอีก ๖ สายที่จะต้องสำรวจ คือ

- (๑) อ. ม่วงสามสิบ — พนา — ตระการพืชผล — โขงเจียม
— บ้านด่าน — พิบูลมังสาหาร (จังหวัดอุบลราชธานี)
- (๒) มุกดาหาร — คำชะอี (จังหวัดนครพนม)
- (๓) บ้านสร้าง — นาขุ (จังหวัดกาฬสินธุ์)

- (๔) ท่าอุเทน — ศรีสงคราม — บ้านแพง (จังหวัดนครพนม)
 (๕) อุดตริติกต์ — น้ำปาด — ปากท่า (จังหวัดอุตรดิตถ์)
 (๖) น่าน — บัว — และ (จังหวัดน่าน)

เนื่องด้วยองค์การบริหารวิเทศกิจแห่งสหรัฐอเมริกา (ยูซอม) ได้แสดงความประสงค์ที่จะทราบเส้นทางที่จะทำการสำรวจโดยด่วน จึงได้ติดต่อขอเครื่องบินเฮลิคอปเตอร์จากกองทัพอากาศ กองทัพอากาศได้จัดเครื่องบินเพื่อการนี้ให้ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ตั้งแต่วันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๐๕ เป็นเวลาประมาณ ๗ วัน จึงขออนุมัติเดินทางไปสำรวจเส้นทางดังกล่าว โดยจะออกเดินทางโดยรถด่วนจากกรุงเทพฯ ไปยังจังหวัดอุตรดิตถ์ในวันที่ ๒๐ สิงหาคม และในวันนั้นทนายมนูเสวี สนิทวงศ์ ณ อยุธยาได้แจ้งด้วยว่า Mr. Shearer, Mr. Rogers และ Mr. Platenius ผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลกจะมาร่วมเดินทางไปด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพวงมาลา และในการพระราชทานเพลิงศพก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหีบกันแยม ผ้าไตร และดอกไม้ตักแตงหน้าศพ เป็นเกียรติยศ ทั้งนี้ เป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้

สารบัญ

	หน้า
แถลงเรื่องพระร่วง	๑
เรื่องไผ่ผมของคนไทย	๘
เรื่องสำเภาทองลอยพระธาตุ	๕
เรื่องบ้านโคนในจังหวัดกำแพงเพชร	๑๔
เรื่องหลักศิลาขอมคำตัน	๑๘
เรื่องเมืองสวรรค์โลก	๒๒
เรื่องเมืองเซลียง	๓๔
เรื่องวัดจุฬามณี	๓๕
เรื่องทุ่งขี้	๓๕
เรื่องท้าวแสนปม	๔๒
ตำนานเดิม	๔๒
วิจารณ์	๔๔
สันนิษฐาน	๕๔
อธิบายความเพิ่มเติม	
ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราจรรยาภาพ	๖๔
หมายเลข ๑-๒	๖๔
หมายเลข ๓-๔	๖๕
หมายเลข ๕	๖๗
หมายเลข ๖	๖๘

แถลงเรื่อง

พระร่วง

ตามตำนานและโคลงฉันท์ฐานโบราณคดี

เมื่อจุลศักราชประมาณ ๖๐๐ ปี หรือพระพุทธศาสนายุกาต
ประมาณ ๑๗๘๐ พรรษา แผ่นดินซึ่งเป็นประเทศสยามเดี๋ยวนี้ ตอน
ใต้เป็นอาณาเขตของขอมอยู่มาก **เมืองละโว้** (คือเมืองตปุร
ทุกวันนี้) ก็เป็นเมืองด้วยชนประเทศขอม และในละโว้นี้มีทะเล
สาบอันหนึ่ง ซึ่งน้ำจืดได้บริบูรณ์ พวกพราหมณาจารย์ขนานนามว่า
ทะเลชุบศร อาศัยเหตุตามถ้อยในตำนานพราหมณ์ก็บอกว่า เมื่อ
พระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระรามนั้น แม้จะแสดงศรมตัญ
ศัตรูเมื่อใด ย่อมเอาคมพระแสงศรลงชุบในห้วงน้ำอันมีในที่เกิดเดี่ย
ก่อนแล้วจึงแสดง บรรดาห้วงน้ำที่พระรามอวตารได้ชุบพระแสงศร
คือมาจึงเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ทุก ๆ แห่ง และทะเลชุบศรนั้นเป็นที่อ้างแห่ง
หนึ่งว่า เป็นห้วงน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ด้วยอานุภาพของพระราม หรือของ
พระละโว้ (ตพ) ผู้เป็นราชโอรสซึ่งเป็นผู้มีฤทธานุภาพมาก ต่อมา
จึงเอานามของพระละโว้มาขนานเป็นนามเมืองว่าละโว้ แท้ที่จริง
ชื่อที่เรียกว่าเมืองละโว้นี้ เห็นว่า น่าจะถ่ายมาจากเมืองละโว้ปุระ
ในมัธยมประเทศ (อินเดียน) ซึ่งว่าเป็นเมืองที่พระละโว้สร้างหนเดี่ย

ด้วยซ้ำไป ชื่อตะวันออกอินเดียเองแสดงเป็นตะพระก่อน (เพราะอักษร
ในภาษาดั้งเดิม เป็น พ ในภาษาประกฤต) เพราะเหตุนี้จึงเป็น ลพ
ในภาษาไทย เลยเป็นชื่อเมืองลพบุรี ที่จริงชื่อเก่าเรียกว่าตะไคว้ โก้ด
กับศัพท์ตะพระเดิมมาก เป็นที่น่าเดียดายของผู้ปรมาภษาวิจารณ์ ที่
เมืองนี้ไม่ใช่ชื่อตะไคว้ได้อย่างเดิม

อาศัยเหตุที่หน้าทะเลชุบศรเป็นหน้าทีถกกันว่าประกอบด้วยสิริมงคล
ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น พระเจ้าแผ่นดินขอมจึงได้คงพระราชกำหนดให้พ่อ
เมืองตะไคว้คหน้าทะเลชุบศรไปส่งยังพระนครหลวง ซึ่งเป็นราชธานีของ
ประเทศขอม ไคว้สำหรับใช้ในการพระราชพิธี กำหนด ๓ ปี ครั้ง ๓

ในทันศวรรษจะอธิบายความเพิ่มเติมไว้สักหน่อยหนึ่ง เพื่อให้ผู้ศึกษา
พงศาวดารและประเพณีโบราณเข้าใจความชัดเจน ความอธิบายมีเป็น
๒ ข้อดังนี้ คือ

๓. มีธรรมเนียมของชาวอริยประเทศแต่เดิมมา ที่ทำพิธีถวายนักษะ
แก่พระเจ้าแผ่นดินของตนแต่แรกได้ผ่านพิภพ พิธีอภิเษกนักษะ อย่าง
หนึ่งนั้น เรียกว่ามูรธาภิเษก คือพระเจ้าแผ่นดินตั้งหน้าอภิเษก พิธี
มูรธาภิเษกนี้ ไม่ได้ทำแต่เวลาแต่ตั้งผ่านพิภพเท่านั้น ถึงในการพระราชพิธี
สำคัญอย่างอื่น ๆ ที่ถือเอาความบริสุทธิเป็นสำคัญ ก็ย่อมมีการตั้งมูร-
ธาภิเษก พิธีอันนพวงพราหมณาจารย์ได้นำเข้ามาสู่ประเทศสยามและ
ประเทศขอม และยังคงใช้อยู่เป็นพระราชประเพณีจนคราบเท่าทุกวันนี้
ตามคัมภีร์พิธีไยศาสตร์ (มีพระโศตระยะพราหมณะ อันเป็นอรรถกถา
แห่งพระคัมภีร์ฤคเวท และพระคัมภีร์พราหมณะ อันเป็นอรรถกถาแห่ง

พระคัมภีร์ยชุรเวท เป็นอาทิ) หน้าที่ควรใช้เป็นนามมูรธาภิเษกนั้น คือนำมาจากห้องนำถวนแต่ที่ตำคัญ และศักดิ์สิทธิ์ นำในที่มีสัตว์สติมมกตแห่งใด ๆ ในแคว้นแคว้นพระราชอาณาจักรของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ก็ต้องนำมาถวายเป็นน้ำตั้งมูรธาภิเษกด้วย เพราะฉะนั้น จึงมีพระราชกำหนดบังคับไว้ให้หัวเมืองซึ่งเป็นข้าชัณฑสีมาตั้งน้ำอันมีสัตว์สติมมกตมาถวายสำหรับตั้งมูรธาภิเษก เป็นตำคัญในความยินยอมเป็นข้าชอบชัณฑสีมาด้วยอัครประการ ๓ ถ้าเมืองใดไม่ตั้ง ก็เป็นอันแสดงกิริยาที่ไม่ยอมเป็นข้าชัณฑสีมา ขัดแย้งคือพระราชอำนาจ เป็นเหตุที่ควรปราบปรามและเอาโทษฐานกบฏ เป็นประเพณีมีแต่โบราณดังนี้

๒. คำว่า พ่อเมือง กับ เจ้าเมือง ๒ คำนี้ผิดกันมาก ถ้าพิเคราะห์ที่คำซึ่งจะเข้าใจได้ว่า คำว่า พ่อเมือง นั้น หมายความว่า ชาวเมืองนั่นเองที่ราษฎรพลเมืองยินยอมพร้อมกันยกขึ้นเป็นหัวหน้า อย่างเป็นทางการหรือครอชครวคือชาวเมืองนั้น จึงเรียกว่า พ่อเมือง คำหนึ่งที่เรียกว่า เจ้าเมือง นั้น หมายความว่า ผู้ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของประเทศตั้งแต่งตั้งไปอยู่บังคับบัญชาการต่างพระเนตรพระกรรณ คือเป็นผู้แทนพระเจ้าแผ่นดิน ผิดกันกับพ่อเมืองโดยอธิบายดังนี้ พระร่วงเป็นพ่อเมืองตะไคว้ เพราะฉะนั้น พระร่วงนั้นเป็นไทยชาวเมืองตะไคว้ ถ้าเป็นขอมคงจะตั้งเป็นเจ้าเมือง

ตำนานเรื่องพระร่วงพ่อเมืองตพบุรีได้เป็นพระเจ้ากรุงสุโขทัยนั้น มีอยู่ในหนังสือพงศาวดารเหนือ เรื่องราวที่กล่าวเล่าโดยหลงปาทิหารีย์เกินไปมิใช่ความดังนี้

นายคงเกรว พ่อเมืองตะโง้งซึ่งเป็นนายกองด้วยน้ำ มับุตรชาย
 คน ๓ ชื่อ นายร่วง เมื่อนายคงเกรวตายนายร่วงได้แทนที่ และนายร่วง
 นามมอานภาพวาจาดีทัก ว่าให้อะไรเป็นอย่างไรก็เป็นได้อย่างนั้น ครั้น
 ถึงคราวตั้งด้วยน้ำทะเลชุบศรไปพระนครหลวง นายร่วงเห็นว่าคักน้ำได้
 ตุ่มขนไปดำบาคัก จึงให้เอาไม้ถ่านชะตอมเอาไปจุ่มลงในทะเลชุบศร
 แล้วตั้งให้น้ำอยู่ในชะตอม น้ำก็ไม่ร่วงตาชะตอมไปได้ นักคุ้มเจ้าพนักงาน
 ขอมที่มาเร่งด้วยน้ำเห็นคักนั้นยังไม่ตั้งตั้งดี นายร่วงจึงตั้งให้น้ำไหลออก
 มาเต็มหมดชะตอม นักคุ้มก็ตกใจกลัวกลัวปาฏิหาริย์ของนายร่วง รีบนำ
 ชะตอมน้ำไปถวาย พระเจ้าพันธุมสุริยวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินขอม ณ พระ
 นครหลวง กราบทูลให้ทราบว่ามีบุญเกิดขึ้นที่เมืองตะโง้ง พระเจ้า
 พันธุมสุริยวงศ์ได้ทรงทราบดังนั้น ทรงพระดำริเกรงว่านายร่วงจะเป็นราช
 ศัตรู จึงให้ขอมไปจับนายร่วงมาถวาย ถ้าจะจับเป็นมาได้ก็ให้ฆ่า
 เด็ด ขอมนักมฤต ได้รีบวิ่งตั้งแล้วก็ตามแหกแผ่นดินมา จึงเรียกว่า
ขอมดำดิน นายร่วงได้ทราบข่าวว่าพระเจ้าพันธุมสุริยวงศ์จะให้จับตัว
 จึงหนีขึ้นไปบวชเป็นภิกษุอยู่ที่เมืองเหนือ จึงเรียกว่า **พระร่วง** ไปอาศัย
 อยู่หวัด ณ เมืองสุโขทัย (ในคืนข้าพเจ้าต้องกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าไม่
 เห็นด้วยกับท่านผู้รวบรวมพงศาวดารเหนือในข้อที่อธิบายว่า ที่เรียกว่า
 พระร่วงนั้นเพราะไปบวช ตามความเห็นของข้าพเจ้าเห็นว่า น่าจะเรียก
 พระร่วงอยู่ก่อนแล้ว โดยเหตุที่คำว่า **พระ** ในภาษาไทยโบราณใช้เรียกผู้ที่
 นับถือทั่วไป ภิกษุเป็นต้นนับถือจึงเรียกว่าพระ แต่พระเป็นคำเรียกยกย่อง
 ศฤห์ดีเหมือนกัน เพราะฉะนั้น พ่อเมืองก็ตั้งเรียกว่าพระอยู่แล้ว พระร่วง

ก็คงจะได้เรียกกันว่า **พระร่วง** มาแต่ก่อนบวชแล้ว เปรียบอย่างชาวเขียง
ใหม่เรียกใคร ๆ ที่เขานับถือว่าเจ้าทงหนึ่ ภิกษุก็เรียกว่าศุเจ้าตงหนึ่เป็นศ
วอย่าง) วันหนึ่งพระร่วงตงมากวาดควดอยู่ ขอมดำดินไปโม่ธัชนในถาน
วัด แต่เห็นพระร่วงไม่รู้จัก จึงถามว่านายร่วงชาวตะไวที่หนึ่ชนมาอยู่
ศุโขทัยนออยู่ทไไหน พระร่วงจึงตั้งว่าคอยอยู่ทไนี้เกิด จะไปบอกพระร่วง
มาให้ ด้วยอำนาจวาจาสิทธิ์ของพระร่วงขอมก็กลายเป็นหิน เคยคิด
แผ่นดินอยู่ทไตรงหนจนตราบเท่าทุกวันนี้ (ที่ในเมืองศุโขทัยทุกวันนี้ ก็ยังมี
หินก้อนใหญ่ก้อนหนึ่ง เป็นหินเขียวจมอยู่ในแผ่นดิน ที่ถานวัดพระมหาธาตุ
ใครไปเที่ยวพอกชาวเมืองเขียงชให้ดูได้ ฉะนั้นแหละ ขอมดำดิน ดัง
ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงแล้วโดยละเอียดในหนังสือเรื่อง **เที่ยวเมืองพระร่วง**
ในขณะนั้นพอพระเจ้ากรุงศุโขทัยสิ้นพระชนม์ตง ไม่มีผู้ใดจะสืบพระวงศ์
เมื่อภคคิศัพท์แพร่หลายว่า พระร่วงมีวาจาสิทธิ์ได้สาปขอมให้กลายเป็น
หินไปได้ คนทงหลายเห็นว่าเป็นผู้มีบุญญาภพ จึงพร้อมกันอัญเชิญ
ให้ตามนอชออกครองราชสมบัติ ณ กรุงศุโขทัย ถวายพระนามว่า **พระ
เจ้าศรีจันทราริบัติ (ศรีอินทราทิตย์)**

เรื่องค่านานที่กล่าวมาในหนังสือพงศาวดารเห็นอคงนี้ ผู้อ่านท
ไม่มีความเชื่อถือในการปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้อ่านแล้วก็เฉยเหมาเขาว่า
เป็นนิทานแต่งชนเด่าเดิ่นทงอชน เหมือนเรื่องวงศ์ ๆ จักร ๆ เหตุวโหด
ไม่สมควรที่จะเอาใจใส่ต่อไป แต่ตามความเห็นของข้าพเจ้าเองเห็นว
จะว่าเป็นนิทานไปหมดที่เดี้ยวไม่ได้ คงจะมีเรื่องจริง แต่หากเล่าต่อเคิม
เพิ่มความอศัจรรย์ต่าง ๆ ชึ้น ตามนิสัยชของคนในชนหล้ง ที่ชอบเด่า

เรื่องอะไรให้วิเศษแปลกประหลาดเป็นอนินิหาร ของเจ้านายที่คนนับถือ
 ความจริงอันควรเชื่อได้ในเรื่องนั้น คือพระร่วงนี้ได้เป็นทงพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินแดนเป็นวระบุรุษ เป็นผู้มั่งคั่งปัญญาไหวพริบ เช่นการคิดภาชนะอย่าง
 ใหม่ขึ้นใช้คกหน้า ที่เรียกว่าชะลอมนั้น น่าจะมุ่งความแต่เพียงว่า เป็น
 ภาชนะที่ถ่านด้วยไม้อย่างชะลอม ไม้ไผ่ขึ้นด้วยดินอย่างคุ่มหรือโอง และ
 ไม้ไผ่เป็นชะลอมค่าง ๆ อย่างที่ไผ่ได้ผลไม้ คงเป็นคำถี้ และมีชันยา
 ภายในจึงคักน้ำได้ไม่รั่ว กล่าวโดยย่อ คือพระร่วงเป็นผู้คิดทำกระชอม
 หรือครุฑนั้น เป็นของที่คิดขึ้นใหม่จึงพากันคนเห็นเป็นผู้วิเศษ ที่ว่า
 วาจาสิทธิชนกน่าจะอธิบายได้ว่า พระร่วงเป็นผู้ที่พลเมืองนิยมนับถือมาก
 จะมีบัญชาตั้งอะไรก็เป็นไปตามบัญชาทุกประการ จึงเป็นผู้ที่ควรพระเจ้า
 พันธุมศุริยวงศ์จะทรงฉีกก่า จะเห็นหัวหน้านำไทยที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา
 ให้กำเรียบ และต้องให้คิดกำจัดเสีย ส่วนนายทหารที่ส่งมานั้น ก็คง
 จะเป็นผู้มั่งคั่ง และทั้งจะให้อนินิหารพระร่วงมากหนักขึ้น จึงต้องกล่าว
 ว่ามั่งคั่งมีเดชมาก ส่วนข้อที่ว่าคำดินมาจากเมืองขอมนั้น น่าจะมาก
 เกินไป อันที่จริงคงจะยกเข้ามาตรง ๆ ก่อน พระร่วงจึงได้ทราบเหตุ
 และหลบไปบวชเสียที่สุโขทัย ถ้าขอมได้คำดินมาแค่พระนครหลวง ที่
 ไท้นพระร่วงจะได้รู้ตัวและหลบหนีไปได้ ฝ่ายนายทหารขอมเมื่อมาใกล้
 ตะไคว้ ทราบว่าพระร่วงหนีไปแล้ว ครั้นว่าจะยกติดตามไปก็ไม่สะดวก
 ด้วยเหตุที่สุโขทัยเป็นราชอาณาจักรไทยอยู่ภายนอกขอบขัณฑสีมาของพระ
 เจ้าพันธุม ๆ ที่พ่ายกมาก็คงจะเกณฑ์มาแต่เพียงพอรบตะไคว้ซึ่งเป็นเมืองเล็ก
 หากจะยกจุมเข้าไปในแดนสุโขทัย ก็คงจะเกิดมีเหตุต้องรบพุ่งกับชาว

ดุโขทัย กำลังไม่พอ ขอมจึงต้องหันตงใช้อุบายเพื่อต่างผลาญพระร่วง
 คือปลอมแปลงตัวเป็นไทย และไปโดยอาการอันลับ ประหนึ่งว่า
 แทรกพื้นแผ่นดินไป จึงเรียกว่าขอมดำดิน แต่ครั้นไปถึงดุโขทัยแล้ว
 ไปพบพระร่วงเป็นภิกษุอยู่ ไม่รู้จักจึงเข้าไปถามหาพระร่วง ฝ่ายพระร่วง
 คงจะเห็นผิดสังเกต เพราะคนแค่งเป็นไทยแต่พูดคำเนียงแปร่งเป็นขอม จึง
 ก่น่าประวิงไว้ แล้วไปตามโยมวัดออกมาจับตัวได้ แต่อย่างไร ๆ ก็ดี
 ไม่มีที่สงสัยในข้อที่พระร่วงนี้ได้เป็นหัวหน้าทำการสงครามรบพุ่งชิงชัย จน
 ไทยได้เป็นอิสรภาพพ้นจากอำนาจขอม ตั้งประเทศไทยเอาเมืองดุโขทัย
 เป็นราชธานี มีกษัตริย์สืบพระองค์ทรงอาณาเขตดังนี้โดย
 ลำดับมา เมื่อพิเคราะห์ดูตามหลักฐานในทางพงศาวดาร และจดหมาย
 เหตุที่ได้พบแล้ว น่าจะเชื่อว่าพระร่วงนี้ได้ประดิษฐานราชวงศ์ครองกรุง
 ดุโขทัยก่อนกรุงเก่า และบรรดากษัตริย์ในราชวงศ์นี้ คนทั้งหลาย
 เอานามวงศ์มาเรียกว่า พระร่วงเจ้าทุก ๆ พระองค์ พระร่วงเจ้าองค์เป็น
 ปฐม คือ ขุนศรีอินทราทิตย์ ที่ปรากฏพระนามในจารึกศิลาหลักอักษร
 ไทยที่เมืองดุโขทัยนั่นเอง (ข้อที่ในพงศาวดารเห็นออกคำว่า ทรงพระนาม
 ว่า พระเจ้าศรีจันทร์ธิบดีนั้น ก็ไม่ค้านกับความเห็นที่ข้าพเจ้าได้แสดง
 มา เพราะนามจันทร์ธิบดีนี้ น่าจะเป็นอันเดียวกับจันทร์อาทิตย์ อย่างเช่น
 พระนกรินทราชา พระมหินทราชา นั้ก็คือนาม พระอินทราชา
 นั่นเอง และอินทร์กับจันทร์ในโบราณกาลมักใช้ควบ ๆ กันอยู่ เช่นคำ-
 แห่งหวงอินทรมนตรี ก็มีสร้อยต่อว่าศรีจันทร์กุมาร ทั้งชื่อเจ้ากรม
 พระสนมพลเรือน ก็มีเป็นพยานอยู่ว่า ใช้ได้ทั้งอินทราทิตย์และจันทร์อาทิตย์)

ถ้าความเป็นจริงเช่นนี้ไซ้ พระร่วงเจ้าองค์เป็นที่ต้องนั้น คือ พระเจ้า
ปาลรัฐ หรือเรียกในภาษาไทยตามที่จารึกไว้ว่า **ขุนบาลเมือง**
 (อันเป็นชื่อเดียวกับจำเมือง ซึ่งมาใช้เป็นตำแหน่งขุนนางอยู่ในสมัยนั้น)
 และพระร่วงเจ้าองค์ที่สามก็คือ **ขุนรามคำแหงมหาราช** ผู้ที่จารึกหลักศิลา
 ที่ถ้ำดาวเดือนนี้ และเป็นผู้สร้างพระแท่นมณฑลศิลาบาท กับมีข้อความเห็น
 ความต่อไปว่า **พระเจ้าศรีอินทราทิตย์** นี้ได้อภิเษกกับ **นางเสือง** ซึ่ง
 เป็นราชธิดาของพระเจ้ากรุงสุโขทัยพระองค์ก่อน ด้วยเหตุที่เป็นผู้สืบพระ
 วงศ์ของพระเจ้ากรุงสุโขทัยองค์ก่อนประการ ๑ และเพราะเหตุที่ชาวเมือง
 สุโขทัยได้พร้อมกันถวายราชสมบัติด้วยอีกประการ ๑ พระเจ้าศรีอินทรา
 ทิตย์จึงได้ประดิษฐานราชวงศ์มั่นคงในพระนครสุโขทัยสืบมา.

เรื่องไฉนของคนไทย

ข้าพเจ้าเชื่อมั่นอนโดยมีหลักฐานอยู่ว่า ไทยสมัยพระร่วงนั้น
 ไฉนสูงเป็นแน่ คือรูปต่าง ๆ ที่ปรากฏในโบราณสถานเป็นพยานอยู่
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่าไทยจะได้ไฉนสูงกันตงมานาน แม้พวกกรุงเก่าก็น่า
 จะฟังมาคิดสมเมื่อราวแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ หรือพระมหาธรรมราชา
 ถ้าจะให้เดาเหตุ ข้าพเจ้าก็ใคร่จะเดาว่า คงเป็นเมื่อรบกับพม่าบ่อย ๆ
 ไทยจึงคิดสมเดี่ย เพื่อให้เห็นผลกันได้โดยถนัด ส่วนชาวเชียงใหม่
 และเมืองชนของเชียงใหม่เป็นพวกข้างพม่า จึงมิได้คิดสม ยังคงไฉนสูง
 มาจนราวแผ่นดินพระนารายณ์จึงคิด ชะรอยจะเป็นเพราะชาวกรุงศรีอยุธยา

บังคับให้คัด ส่วนผู้หญิงไทยนั้น คงไว้ผมยาวต่อมามากจนแผ่นคินขุน
 หดงบวมโกศก็ยังไว้ผมยาว ดังปรากฏอยู่ในภาพให้เรือ ซึ่งเจ้าฟ้า
 ธรรมธิเบศร์ (กุ้ง) ได้ทรงพระนิพนธ์มีความว่า “ กิดอนงคองคี่
 เอออร ฌมประบ่าอ่าเอี่ยมไร ” ดังนี้ การที่ผู้หญิงชาวไทยได้คัดผม
 ขำพเจ้าเข้าใจว่า เมื่อเสียดกรูจึงคัดผมสั้นให้คล้ายผู้ชาย เพื่อจะได้ปลอม
 ตัวเป็นผู้ชายได้ง่าย ๆ ในขณะที่เมื่อหันพม่า ส่วนพวกขอมนั้นได้ความ
 ความรู้นี้มีอยู่ที่นครธมว่า พวกท้าวพญาไว้ผมยาวมุ่นเมาต์ แต่ผู้น้อย
 คัดผมบนสั้น ฌมหลังประบ่า.

เรื่องสำเภาทองลอยพระธาตุ

ส่วนเรื่องที่ถูกกล่าวถึงทำสำเภาทองลอยพระธาตุนี้ ไม่ใช่ว่าเพราะ
 ไม่เชื่อเรื่องบ่อใต้พระเจดีย์นั้นแล้ว จะคงจะไม่เชื่อเรื่องนี้ไปด้วย ตรง
 กันข้ามข้าพเจ้าเห็นเรื่องลอยพระธาตุน่าเชื่อกว่าเรื่องบ่อ แต่เป็นธรรมดา
 เมื่อไม่เชื่อว่ามีบ่ออยู่ใต้พระเจดีย์แล้ว ก็คงไม่เชื่อว่าสำเภาก็ลอยใต้
 พระเจดีย์นั้นด้วย. ข้าพเจ้าสงสัยไปอีกอย่างหนึ่งคือสงสัยว่า ผู้แต่งเรื่อง
 พงศาวดารเหนือไม่ได้พิจารณาข้อความละเอียด และเดาผิดว่าลอยอยู่ใต้
 พระเจดีย์ คือเข้าใจว่าขุดบ่อก่อน แล้วเอาสำเภาที่ใส่พระธาตุลงลอย
 ในบ่อ แล้วจึงก่อพระเจดีย์สวมบ่อนอกที่หนึ่ง ซอนถ้าคิดดูสักหน่อย
 ก็เห็นว่าไม่น่าจะเป็นเช่นนั้น พระธาตุลงไปลอยอยู่ก่อนในบ่อแล้ว จึง

ก่อนจะเจ็ดขบวนไปทั้งเช่นนั้น คุนนำกลัวใจหาย ก่อนคิดจากอันอิฐอาจที่
จะพลัดตกลงไปทับเป็นอันตราย หรืออย่างน้อยปูนอาจที่จะร่วงลงไปเป็นอัน
พระธาตุก็ได้ คุนไม่น่าไว้ใจเลย ถ้าแม้จะเอาเข้าไปไว้ต่อภายหลังก็ควร
จะมีช่องมีทางที่เข้าไปได้ นี้ก็ไม่มีเค้าเลย ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่า การที่
ตอยพระธาตุน่าจะได้ตอยจริง แต่ตอยในสระที่อยู่แจ้ง ๆ ไม่ใช่อยู่ภาย
ใต้พระเจดีย์ ต้องตรวจค้นดูสระในที่ใกล้เคียงวัดมหาธาตุนี้ ก็ได้ความว่า
มีสระอยู่สระหนึ่งทางทิศเหนือนอกกำแพงในกาตบดิน แดเห็นกำแพงแดง
ที่กรุสระนั้นอยู่ด้านเดียวคือด้านใต้ อยู่กับคลองริมแม่น้ำที่เดียว อีกสาม
ด้านพังตงน้ำไปเสียแล้ว เดิมสงสัยว่าจะเป็นกำแพงเมือง แต่ข้าพเจ้าได้
ลงไปพิจารณาดู ก็เห็นว่าเป็นกำแพงข้างสระจริง เพราะตั้งดูไม่ตรงกับ
กับแนวกำแพงเมือง ที่มีอยู่ตามริมฝั่งนานนเลย ตรงนั้นถูกถ่ายนาแหว
พังตงไปเสียมากแล้ว จึงมีเหลือที่แผ่นดินอยู่น้อยนัก สิ่งซึ่งจะทำให้
ข้าพเจ้านึกถึงการตอยพระธาตุในสระว่าอาจจะเป็นจริงได้นั้น คือ นึก
ถึงโบราณสถานทั่วไปดูในประเทศอียิปต์ ได้เคยเห็นที่เทวสถานสำคัญ ๆ
เช่นที่คำบตการนักเมืองลุกซอร์เป็นต้น มีสระใหญ่อยู่ที่ริมเทวสถาน มี
ศิลากรูอยู่แข็งแรง ถ้าผู้ชำนาญในคดีอียิปต์โบราณ เขาอธิบายว่า
เป็นที่ตอยเรือทรงของเทวรูป เทวรูปนั้น ในเวลาปกติ ประดิษฐานไว้
ในห้องภายในเทวสถาน ถัดห้องที่ได้เทวรูปออกมาเป็นห้องไว้เรือทรง
ครั้นกำหนดวันนักขัตฤกษ์ เช่นนักขัตฤกษ์ฤดูน้ำท่วมคั้งแม่น้ำไนล์เป็นต้น

จึงเชิญเทวรูปให้เป็นกระบวนไปที่สระ เชิญตั้งไว้ในเรือทรง แล้วย้าย
 เรือในสระ เมื่อผู้ใดมีความประสงค์จะกระทำการสักการบูชาถ้าหากทรง
 เป็นรูปเรือบ้าง รูปสัตว์น้ำบ้าง ตกแต่งด้วยดอกไม้และเครื่องหอมจุต
 ขอบรมต่าง ๆ มาลอยในสระ ถ้ามว่าทำไมไม่ลอยเทวรูปในแม่น้ำไนด์
 ได้ความว่าบางแห่งก็ใช้ลอยในแม่น้ำ อย่างเช่นเทวสถานคำบตเขตฟู
 เป็นต้น แต่ที่คำบตการนักกระแต่น้ำเขียวจึงใช้ลอยในสระแทน ผู้ที่
 นำไปบูชาเทวสถานได้ใช้ให้รูปพิชิตลอยเทวรูป ซึ่งมีศักดิ์เท่ากับศิลาหนึ่ง
 เทวสถาน ทั้งในหนังสืออียิปต์โบราณก็มีแต่ถึงพิชิตไว้ชัดเจนด้วย
 ตั้งแต่เมื่อเวลาไปอียิปต์นั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้เคยนึกเปรียบเทียบรูปนี้
 กับพิชิตยประเภทของเรา ชาวอียิปต์โบราณนั้น ตามผู้ชำนาญในค
 อียิปต์กล่าวว่าเป็นชาวเอเชีย ถิ่นเดิมอยู่ในเอเชียตอนกลาง ไม่ห่างจาก
 มัชฌิมประเทศนัก เพราะฉะนั้น ไม่เป็นที่น่าประหลาด ในการที่ค
 ศาสตร์ของชาวอียิปต์โบราณนั้นจะมีคล้ายกับศาสตร์พราหมณ์ รากเง่าก็
 คงจะเป็นอันเดียวกันในชั้นต้น แต่เมื่อไปอยู่ห่างไกลกันเช่นนั้น ต่างชาติ
 ก็ต่างจะต้องเกิดมีข้อความที่นิยมแตกต่างกันออกไปบ้างเป็นธรรมดา แต่
 ยังมีสิ่งที่ยังคงถือร่วมกันอยู่บ้าง เช่น โศกสุภราช ชาวอียิปต์โบราณก็นับ
 ถือ เรียกนามว่า “เสระบิส” หรือ “โอสวีระบิส” มีลักษณะ
 เหมือนโศกสุภราช คือเป็นโคผู้มัสดำ สีเทาต่างหางดอก ที่หน้าอกมี
 ไบโรห์สีขาว และเรื่องราวของเทวราชโอสวีร์ หรือเอาดาร์ของอียิปต์

ก็เป็นทำนองเดียวกับเรื่องพระกฤษณของพราหมณ์ จึงเข้าใจว่าพิธีพลีกรรมต่าง ๆ คงจะยังมีที่คล้าย ๆ กันคิดเนื่องอยู่บ้าง พิธีดอຍกระทรงนั้น ก็ควรเชื่อได้ว่าเป็นพิธีของพราหมณ์ ซึ่งภายหลังได้น้อมเข้ามาใช้เป็นพิธีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างเดียวกับวิสาขบูชา ฉะนั้น จึงทำให้ชาวเจ้านักเดาต่อไปว่า ข้อที่กล่าวถึงการที่ดอຍพระบรมธาตุในลำภาทองในสระนั้น อาจที่จะทำได้จริงได้ คือดอຍเรือพระธาตุในสระแล้ว ผู้ใดประสงค์จะกระทำการสักการบูชาที่หากทรงมาดอຍในสระ แต่การที่ดอຍเช่นนั้นจะได้กระทำแต่เมื่อแรกเชิญพระธาตุเข้ามาในเมือง แล้วบรรจุพระธาตุไว้ในพระปรารงค์เสียให้มั่นคงทีเดียว หรือจะมีพิธีเชิญดอຍตามกำหนดนักขัตฤกษ์ เช่นดอຍกระทรงทุก ๆ ปี ไม่กล้าจะเดาได้

ยังมีข้อความในพงศาวดารเหนือ ที่กล่าวถึงเรื่องวัดมหาธาตุ นอกแห่งหนึ่งว่า “พระยาอภัยคามณี จึงเอาเจ้าอรุณราชกุมาร เป็นพระยาในเมืองสัจฉนาลัยก็ได้นามว่าพระยาร่วง และพระองค์จึงให้สร้างพระวิหารทั้ง ๕ ทิศ สร้างพระจำลองไว้แทนพระองค์ติดพระมหาธาตุและพระระเบียงสองชั้น แล้วเอาแลงทำเป็นค่ายและเสาโคมรอบพระวิหาร และพระองค์ก็ให้หาช่างทองมาทุกบ้านทุกเมือง จึงให้เอาทองแดงมาทำเป็นลำพระขรรค์ ยาว ๘๘ ศอกกึ่ง ตัน ๕ ศอกกึ่ง ปลาย ๓ ศอก และแก้วใสยอด ๑๕ ใบ และบัลลังก์แท่นรองยอดให้ ๕ กำ ตรีภูทอกทองคำ ๑๐ ชั้น

และหุ้มทองแดงขลิบขนุนลงมาถึงตีนคูลา และสร้างอุโบสถให้เป็นทานแก่พระสงฆ์เจ้า” การก่อสร้างต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอันได้ทำจริงคือวิหารทั้ง ๕ ก็มี ระเบียบก็ยังเห็นอยู่ พระอุโบสถก็มี ค่ายแดงและเสาโคมแดงก็มีจริง แต่ส่วนตำพระขรรค์ ซึ่งเข้าใจว่ายอดนภศูญนั้น จะยาวใหญ่เท่าที่กล่าวไว้จริงหรือไม่ก็ไม่ทราบ เพราะไม่ได้ขึ้นไปวัดดู แต่สงสัยว่าจะมากเกินไป ตามแบบของพงศาวดารเหนือ การก่อสร้างที่บ่งชี้ให้เหมาะให้พระยาร่วงทั้งดินนูน ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้เป็นขุนในเมืองศรีสัตตนาลัย คงจะได้ปฏิสังขรณ์วัดนั้นต่อกันมาเป็นคราว ๆ ไม่ใช่ทำคราวเดียวกันหมด เพราะวัดนั้นย่อมเป็นวัดสำคัญในเมืองสุวรรณโคตมยิ่งกว่าวัดอื่น(๑)

ที่วัดวัดนั้นอยู่ใกล้ฝั่งน้ำมาก และเฉพาะถูกตรงด้ายน้ำทางด้วย คงจึงพองอยู่เสมอ ๆ กำแพงวัดด้านเหนืออยู่ใกล้ตลิ่งเดิมที่แล้ว ไม่ซำก็คงพัง และถ้าเมื่อเวลาด้านน้ำมาก ๆ น้ำท่วมเข้าไปถึงในถานพระปรางค์ ถ้าทางใดเคย ๆ อย่างที่เป็นมาแล้ว คือไปอีกไม่กี่ปีนักพระปรางค์คงตงนาไปวันหนึ่ง การที่จะคิดแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่งก็สำคัญอยู่ที่เงิน ถ้ามีเงินก็คงพอจะรักษาไปได้อีกหลายปี แต่ถ้าไม่รับจัดการ ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่ซำก็ถึงแก่อันคราย และของงามในเมืองไทยก็จะสูญไปอีกอย่างหนึ่ง เช่นของโบราณอื่น ๆ เป็นอันมากเป็นแน่แท้ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีว่าได้มีโอกาสไปเห็นมาแล้วเป็นขวัญตา

(๑) คู่อธิบายความเพิ่มเติม ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หมายเลข ๑ ข้างท้าย

เรื่องบ้านโคนในจังหวัดกำแพงเพชร

ที่มีปัญหาอยู่จะเป็นที่ตงเมืองเทพนคร ของ พระเจ้าสิริชัย
เชียงแสนหรือมิใช่ เพราะฉะนั้น จึงเห็นเป็นที่ควรขุดสำรวจหนึ่ง
จากที่เรือจอดต้องเดินข้ามหาดทรายไปหน่อยหนึ่งก่อน แล้วจึงถึงที่
ที่ตั้งแท่ง ๆ บนที่ตั้งมีหมู่บ้านคนแน่นหนาตา แต่ในชั้นต้นยังไม่ได้ขุดหมู่บ้าน
แต่ได้เดินเลยออกไปในป่า ซึ่งไม่ใช่ป่าสูง ต้นไม้ก็ไม่ดีใหญ่
นัก พอเดินไปได้ร่มดบาย เดินไปได้ประมาณ ๒๐ เส้นก็ไปถึงลำน้ำ
แห่งหนึ่ง มีน้ำขงอยู่เป็นทิว ๆ เมื่อแรกเข้าใจว่าจะเป็นคูเมือง แต่
ถ้าเช่นนั้นแล้วหลังลำน้ำเข้าไปควรจะมีเนิน แต่เมื่อได้ข้ามคลองนั้นไป
แล้วค้นดูไม่พบเนิน หรือเนินที่รูปร่างพอจะเหยียดเป็นเนินได้เลย พระ
วิเชียรปราการช้แจ้งว่าคลองนี้ออกไปต่อกับลำน้ำแควน้อย เพราะฉะนั้น
เข้าใจว่าเป็นลำน้ำเก่า ก็ดูชอบกตอยู่เลยยอมเห็นความด้วย

เดินต่อไปอีกถึงวัดซึ่งราษฎรเรียกว่า วัดกาหลง ไม่ปรากฏว่า
เหตุใดจึงเรียกชื่อเช่นนั้น ทางตงแต่ทำเรือมาประมาณ ๔๐ เส้น ดังเกิด
ว่า วัดนี้เป็นวัดเก่าจริง และได้ซ่อมแซมหลายครั้ง มีอุโบสถถ่อม
ก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ๆ ถูขุดเดียวเป็นบั้งแล้ว ที่พื้นอุโบสถซึ่งยกสูงเหนือ
พื้นดินราว ๒ ศอกนั้น ตรงกลางถูขุดเดียวจนเป็นบ่อตื้นก้นตื้น พระ
ประธานที่พระเศียรหาย คงจะถูกทำลายด้วยเหมือนกัน เดิมชาย
หน้าโบสถ์ถูกลอนชนมาถมนอนอยู่ และที่ตรงที่ตงเดิมมานั้นเป็นหลุมตื้น
คงจะเป็นที่ฝังพระพิมพ์ห้าเศียรเป็นแน่ ต่อโบสถ์ก็ออกไปทางทิศ

ตะวันออกมีวิหาร กว้างขวางกว่าโบสถ์ตามแบบวัดโบราณ เสากระเบื้อง
 มีเหลืออยู่บ้าง และรั้วแรมหนึ่งอยู่มุมหนึ่ง วิหารนี้ในชั้นแรกใช้ก่อด้วย
 อิฐแผ่นใหญ่กว้างยาวขนาดที่ก่อกำแพงกรุงทวารวดี แต่จะบางกว่าสัก
 หน่อยหนึ่ง แต่อิฐที่ไซ้ซ่อมแซมในชั้นหลังนั้น เด็กเพียงขนาดที่ไซ้ก่อ
 คึกกั้นในกาดมัตถิ์ ส่วนเสาระเบียงนั้นใช้ก่อด้วยแฉก พระประธานที่
 วิหารยังอยู่พอเห็นได้ พระพักตร์ยาว ๆ เช่นอย่างพวกพระกำแพงเพชร
 ไม่ห่างจากวิหารนักมีดระเล็ก ๆ อยู่ดระหนึ่งยังมีเส้าปักอยู่ ๔ ต้น ซึ่ง
 เข้าใจได้ว่าเป็นเส้าหอไตร เสาหนึ่งยังบริบูรณ์ดีอยู่ ซึ่งทำให้เข้าใจว่า
 ทอดนาคจะพังทลายไปไม่สู้ชานัก คงจะพังทลายเมื่อดำน้ำเก่าซึ่งผ่านไป
 ริมวัดดินเขนแห่งนี้มานานเอง

ออกจากวัดดินเขนค่อไป ข้ามลำน้ำเก่าบ้ายหน้าลงไปทางลำน้ำ
 ใหม่ มีหมู่บ้านซึ่งเรียกว่าบ้านโคกนิน คั้งแต่ริมลำน้ำเก่าคดคดลงไป
 จนถึงฝั่งน้ำแควน้อย ดังเกตุว่าบ้านเรือนตามแถบนี้แน่นหนา และปลูก
 ไร่เป็นแถวสองข้างถนน ดูท่วงทีเป็นบ้านเป็นเมือง ทางที่ตกเข้ามาจาก
 ลำน้ำแควน้อยมีบ้านเรือนห่าง ๆ กัน แต่ยิ่งใกล้ลำน้ำลงไปบ้านเรือน
 ยิ่งหนาเข้า มีผู้คนมีไร่นาคอยกับเรือนดูท่าทางมั่นคง ทั้งราษฎรใน
 บ้านโคกนินก็ดูกริยาเป็นชาวเมือง จะเปรียบกับเมืองกำแพงเพชรก็คล้าย
 กัน แต่เห็นผิดกับราษฎรที่ได้พบแล้วตามทางที่ไปมาก ด้วยเหตุเหล่านี้
 นี้ทำให้ข้าพเจ้าตั้งนิชฐานว่า ที่บ้านโคกนินคงจะเป็นเมืองมาแต่โบราณ
 กาด แต่หากหรือเห็นแฉกกำแพงไม่ได้เลย จึงเข้าใจว่าคงจะเป็นเมือง

ชั่วคราว ซึ่งเจ้าแผ่นดินได้มาตั้งพักอยู่ในระหว่างที่จะเที่ยวหาชัยภูมิ
สร้างเมืองใหม่ จึงทำแต่ค่ายระเนียดขึ้นไว้เป็นขอบเขต เมื่อสร้าง
เมืองใหม่แล้วยกราชดำเนินไป ค่ายนั้นกรือ หรือทิ้งให้โทรมไปเอง โดย
มิได้ซ่อมแซมอีก เพราะไม่ได้ตั้งใจให้เป็นที่ตั้งรับศัตรูต่อไป ถ้าเป็น
เช่นนั้นแล้ว ก็จะมีกับข้อความที่กล่าวในเรื่องนี้ แห่งพระราชพงศาวดาร
กรุงทวารวดีว่า พระเจ้าสิริชัยเชียงแสน ได้สร้างเมือง เทพนคร
ขึ้น ล้วนพระเจ้าสิริชัยเชียงแสนซึ่งพงศาวดารกล่าวว่าเสวยราชย์อยู่ณเมือง
เทพนคร ๒๕ พรรษานั้น เข้าใจว่าคงจะคลาดเคลื่อน ถ้าแม้จะเดาเดັ
ข้าพเจ้าคงจะเดาว่า ข้อที่พระเจ้าสิริชัยเชียงแสนเสวยราชย์อยู่ได้ ๒๕
พรรษานั้น ถ้าจริงเช่นนั้นคงจะต้องนับรวมทั้งก่อนด้วย คือไม่ใช่สร้าง
เทพนครแล้วจึงเป็นเจ้า คงเป็นเจ้าอยู่แต่ก่อนแล้ว และที่มาพักอยู่ที่เมือง
เทพนครนั้นคงจะไม่ได้นานนักก่อนที่ดินพระชนม์

ส่วนข้อที่ว่า วงศ์พระเจ้าอู่ทอง เดิมมาจากไหนแน่นอนมีกล่าว
กันอยู่สองทาง ทางหนึ่งว่าตงมาจากเมืองเซียงราย จึงเรียกพระราชวงศ์
นั้นในพงศาวดารว่า วงศ์เซียงราย แต่อีกทางหนึ่งว่ามาแต่เมืองสุพรรณ
หรือสุวรรณภูมิ และว่าพระนามพระเจ้าอู่ทองนั่นเองเป็นพยานอยู่ว่า เดิม
เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิหรือท้าวอู่ทอง และเมืองท้าวอู่ทองเก่าเดี่ยวนัก
ยังมีอยู่ที่ใกล้เมืองสุพรรณบุรี การที่ท้าวอู่ทองตั้งเมืองสุวรรณภูมิ
มาสร้างกรุงทวารวดีขึ้นใหม่นั้น เพราะว่าเกิดห่าชนในเมืองสุวรรณภูมิ
แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว เหตุใดจึงยังมีกษัตริย์ครองเมืองสุวรรณอยู่ กล่าว
คือ ขุนหลวงพะงั่ว ซึ่งเป็นพระเชษฐาแห่งพระอัครมเหสีพระเจ้าอู่ทองนั้น

เล่า ข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้าหนักแน่นพื้นฐานเองว่า พระรามาชิปด ซึ่งเรียกว่า
 พระเจ้าอุทอง นั้น ตามความจริงหาได้เป็นกษัตริย์ วงศ์พระพรมา
 เมืองสุวรรณภูมิไม่ เป็นแค่ไปได้ราชาธิดา พระพรมา เป็นมเหสีเท่า
 นั้น แต่บางทีเวลาที่ไปเป็นเหยื่อยุ นั้น จะได้เป็นอุปราชครองกรุงพระนคร
 ตามแบบโบราณก็ได้ ครั้นเมื่อพระพรมาสิ้นพระชนม์แล้ว ขุนหลวง
 พงษ์ผู้เป็นราชโอรสจึงได้ครองราชสมบัติสืบพระวงศ์มา ส่วนเรื่องราวมี่
 ปรากฏอยู่ว่าทำอุทองได้อพยพหนีหนั้น อาจจะเป็นขุนหลวงพงษ์ หรือ
 พระราชาบิดาขุนหลวงพงษ์ก็ได้ ไม่จำเป็นจะต้องเงาะจงลงไปว่าเป็นองค์เดียวกับ
 กับท่านที่ไปสร้างกรุงทวารวดีภายหลัง ถ้าแม้ว่าทำอุทองที่หนีจาก
 สุวรรณภูมิเท่านั้น คือพระรามาชิปดที่ ๓ กรุงทวารวดีแล้ว ก็น่าจะ
 ถามว่า ถ้าเช่นนั้นขุนหลวงพงษ์ได้คนที่ไหนมาสร้างสุพรรณใหม่ และต้อง
 เข้าใจว่าพวกพ้องขุนหลวงพงษ์ไม่ม่น้อย ๆ ต้องมีมากจึงได้เข้ามาแย่งราช
 สมบัติพระรามาศวรได้ ข้าพเจ้าจึงค่อนข้างจะเชื่อว่า พระรามาชิปดที่ ๓
 นั้นเป็นวงศ์เขียงรายจริง ตามที่พงศาวดารกล่าว และเชื่อว่าพระเจ้า
 สิริชัยเขียงแดง ได้ตั้งมาจากเขียงรายมาตั้งอยู่ที่ใดที่หนึ่งทางแควน้อย
 ความประสงค์ของพวกเขียงรายก็คงจะอยากตั้งตัวชนในทิศใต้ แต่พระเจ้า
 สิริชัยเขียงแดงเองยังมีทั้นจะเลือกชัยภูมิได้เหมาะ ก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน
 จึงได้ตกมาเป็นหน้าตาของพระเจ้าอุทองผู้เป็นราชโอรส เป็นผู้เลือกหา
 ชัยภูมิต่างกรุงทวารวดีได้สำเร็จ ส่วนข้อที่ชาวเขียงรายจะสามารถ
 เดินตรงมาถึงแควน้อยได้ โดยไม่ถูกสุโขทัยและกำแพงเพชรกักกันขัดขวางนั้น
 ถ้าคิดถึงเรื่องพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเมืองเขียงแดง ตั้งมาสร้างเมือง

พิษณุโลกได้แล้ว เหตุไฉนพระเจ้าศิริชัยเชียงแสนจะลงมาตั้งราชธานีที่
ทางแควน้อยไม่ได้ ต้องเข้าใจว่า ตามความจริงพวกเชียงแสน เชียงราย
กับพวกสุโขทัย กำแพงเพชร ก็เป็นไทยด้วยกัน และมีเกียรติยศกันอยู่ด้วย
เพราะฉะนั้นคงจะไม่สู้เกลียดกันอะไรกันนัก(๒)

เรื่องหลักศิลาขอมดำดิน

อนึ่ง วัดมหาธาตุนี้ ราษฎรนับถือกันว่าเป็นที่ลี้ภัยนัก เพราะ
กล่าวว่าเป็นที่พระร่วง (นายด้วงหน้า) ได้มาทรงผนวชอยู่ ยังมีตั้งที่นี้เป็น
พยานกันอยู่ คือ ขอมดำดิน ซึ่งตามนิทานว่าดำดินมาแต่นครธมมาเฝ้า
ขึ้นในสถานวัดกลางเมืองสุโขทัยเพียงแค่ออก เห็นพระร่วงซึ่งผนวชเป็นภิกษุ
กวาดลานวัดอยู่ ขอมไม่รู้จึงจึงถามหาพระร่วง พระร่วงก็บอกให้ขอม
คอยอยู่ก่อนจะไปตามพระร่วงมาให้ ภายนั้นขอม ก็เคยกลายเป็นศิลาติด
อยู่ที่สถานวัดนั่นเอง ก่อนศิลาซึ่งตั้งมมุติเรียกกันว่าขอมดำดินนี้ อยู่ใน
สถานพระมหาธาตุข้างด้านใต้ ที่ยังแต่เห็นได้นั้นเป็นรูปมน ๆ คล้ายหัว
ให้ดูคน ถ้าแม่คือศิระชะเข้ ก็พอจะดูคล้ายรูปคนโผล่ขึ้นมาจากดินเพียง
หน้าอกได้ ศิลาหนึ่เบียดอยู่กับฐานพระเจดีย์องค์หนึ่ง แต่กับคนพระเจดีย์
นั้นพังเสียมากแล้ว จึงเห็นศิลาหนึ่ได้ถนัด เมื่อแรกเห็นอยากจะได้ใคร่เดาว่า
เป็นศิลาจารึกอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เมื่อได้พิจารณาแล้วจึงเห็นว่า เป็น
ศิลาเกิดยง ๆ อยู่ ยังเป็นที่น่าพิศวงยิ่งนัก ว่าเหตุไฉนจึงเอาก่อนศิลา

(๒) คู่มือวิชาความเพิ่มเติม หมายเลข ๒ ข้างท้าย.

เช่นนี้มาส่งไว้ในทันที อย่างไร ๆ ก็เชื่อว่าไม่ใช่ศิวาที่เกิดอยู่ในพินทนนเอง
 เพราะที่อื่น ๆ ก็ไม่เห็นมีกษัตริย์ศิวาเช่นนั้น จึงต้องเข้าใจว่ามีผู้นำมาปักไว้
 จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่าเขามาปักไว้ทำไม นี่ก็อยากจะเดาว่ามาปักไว้ทำ
 หลกเมือง เพราะที่ตรงนั้นกษัตริย์ที่เกือบจะถดถอยเมือง การที่เข้าไปอยู่ใน
 ในเขตวัดเช่นนั้น กษัตริย์ที่อาจจะเป็นไปได้ทางหนึ่ง คือ พระเจ้ากรุง
 สุโขทัยองค์ใดองค์หนึ่งจะใคร่สร้างวัดที่ไว้พระมหาธาตุ เด็กได้ที่เหมาะสม
 ถดถอยเมือง จึงสร้างลงไปริมหลกเมือง ซึ่งไม่เป็นข้อขัดข้องประการใด
 เช่นที่เมืองเชียงใหม่ หลกอินทขันธ์นั้นก็อยู่ในเขตวัดเจดีย์หลวง แปลความ
 ว่าหลกตั้งอยู่ก่อน วัดตามไปภายหลัง ที่นั้นก็อาจจะเห็นได้เช่นเดียวกัน
 แต่ทางทิศเหนือวัดมหาธาตุ ริมวัดที่เรียกกันว่า วัดชนะสงคราม นั้น
 มีสถานอันหนึ่งซึ่งราษฎรเรียกว่า ศาลากลางเมือง ได้แต่งตั้งให้พระวิเชียร
 ปราการไปตรวจดูก่อน บอกว่าเข้าใจว่าจะเป็หลกเมือง ครั้นไปดูเอง
 ภายหลังก็ถึงเห็นด้วย คือมีเนินอยู่เฉย ๆ ก่อน แต่ครั้นให้ถ่าง
 และขุดลงไป จึงได้เห็นท่าทางพอจะได้ ว่ามีเสาแดงตั้งขึ้นไปทั้ง ๔ มุข
 มีมุมตะ ๒ เสาซ้อนกันเป็น ๘ ชั้น ที่ตรงกลางเนินมีหลุมซึ่งเข้าใจว่าจะ
 เป็นหลุมที่ฝังนิมิต ในหลุมนั้นมีศิวาแผ่นแบนตั้งอยู่แผ่นหนึ่ง แต่แตก
 แยกเป็นสองชั้น - ตรวจดูศิวานั้นก็แต่เห็นเป็นลายอะไรเดือน ๆ จึงเหลือที่
 จะรู้ได้ว่าเป็นอะไร บางทีจะเป็นแผ่นศิวาที่ตั้งดวงของเมืองก็ได้ แต่ถูก
 ขุดชำรุดและถูกฝนชะจนลายหรืออักษรถบเดือนไปเสียสิ้นแล้ว รูปร่างสถาน
 ที่เห็นเดิมคงมีหลังคาเป็นสี่เหลี่ยม และมีเพิงรอบ ดั้งเดิมนี้ฐานได้ตามเส้าที่
 เหลืออยู่ ท่าทางก็จะเป็นหลกเมืองได้ แต่ถึงแม้จะเป็นหลกเมือง

ก็ยังไม่ตอบถึงความที่ต้นนิษฐานเรื่อง ศิลาขอมดำดิน คืออาจที่จะ
 เค้าต่อไปว่า ครั้นเมื่อได้สร้างวัดมหาธาตุตั้งที่ริมหลักเมืองเดิมแล้ว ท่าน
 ต้องการจะขยายแดนให้กว้างออกไป และต้องการทำการโยธาต่างๆ ในวัด
 นั้น ท่านจะเกิดรู้สึกขึ้นมาว่าการที่หลักเมืองมาอยู่ตรงนั้นก็ดี จึงคิดอ่าน
 ขยายไปไว้เสียแห่งอื่นให้พ้น แต่หลักศิลาปักไว้เป็นเครื่องหมายเดิมนั้น
 ท่านไม่ได้ย้ายไป เพราะตัวหลักไม่เป็นของสำคัญ สำคัญอยู่ที่นิมิต
 ค้างหาก หลักเป็นแต่เครื่องหมายให้ปรากฏว่าฝั่งนิมิตไว้ตรงไหนเท่านั้น
 เมื่อท่านได้ขุดเขานิมิตไปฝังไว้ที่แห่งอื่นแล้ว หลักนั้นก็เป็นหลักเหตุ
 อยู่ดอย ๆ ไม่เป็นหลักเมืองอีกต่อไป การที่คิดไปว่าหลักเมือง คือหลัก
 ศิลาหรือไม้ที่ปักให้แต่เห็นปรากฏอยู่นั้น เห็นว่าเป็นการเข้าใจผิด เพราะ
 ได้ยินเรียกว่า หลักเมือง ๆ ก็เลยจับเอาคำหลักนั้นมาถ่มมัน ว่าหลัก
 เมืองจำจะต้องเป็นหลักทำด้วยไม้หรือศิลาปักแค่นั้น ตามความจริง หลัก
 ไม่ได้แปลได้เฉพาะแต่ว่าเสา หลัก จะแปลว่ามันก็ได้ เช่นคำที่เรียกว่าผู้
 นั้นผู้นั้นเป็นหลัก ไม่ได้หมายความว่าผู้นั้น ๆ เป็นเสาเลย หมายความว่า
 เป็นคนสำคัญมันคงค้างหาก ถ้าเมื่อเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่า ไหน ๆ ท่าน
 จะย้ายหลักเมืองดูโช้ยกันทั้งทีแล้ว ท่านจะระหัดระหวั่นเสียศิลาที่หายไป
 ไม่ได้หรือ ต้องตอบว่าก็ได้ แต่ค่อนข้างจะลำบาก เพราะศิลาขอมดำดิน
 นั้นไม่ใช่เด็ก โทกว่าฮ่อม ที่ยังฝังอยู่ในดินเดี๋ยวนี้ราว ๒ ศอก ในภาค
 บดินปดายอยู่เพียงเล่มอพินดิน แต่พิจารณาดูเห็นรอยถูกค้อยมาก พระยา
 อุทัยมนตรีได้ความมาจากคนชราที่อยู่ใกล้ที่นั้นว่า ได้เคยเห็น ขอม

นั้นตั้งพื้นดินขึ้นมาดีกว่าคอก และได้ความว่า ชาวเมืองพอใจค่อยเป็นชั้น
 เด็ก ๆ ไปเล่นเข้ากับยา นิยมกันว่ามรดกทิ้งเบรียวทองหวานทั้งเค็ม เป็นยา
 อย่างประเสริฐนัก ว่าแก่โรคร้ายต่าง ๆ ได้สารพัด ได้นิยมกันมาเช่น
 นานานแล้ว ยังมาคอนหลังผู้มาเที่ยวชอบค่อยขึ้น ขอม ไปเป็นที่รัก
 อีก และ ขอม นั้นก็เป็นศิลาแดงค้อย่างง่าย เพราะฉะนั้น ขอม จึงเหลือ
 อยู่หน่อยเท่านั้น แต่บัดนี้ว่าราชการเมืองได้ประกาศห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งค่อย
 หรือทำอันครายศิลาอันนี้อีกแล้ว จึงพอจะเป็นที่หวังได้ว่า คนที่จะไปเมือง
 สุโขทัยค่อ ๆ ไปในกาดเบื่องหน้าคงจะยังได้ดูขอมดำดิน ศิลาเดิมจะ
 ตั้งพื้นดินเท่าไรก็เหลือเตา เพราะไม่ทราบว่าได้ค่อยกันมาดักกักสืบปี่แล้ว
 แต่อย่างไร ๆ ก็คงเป็นศิลาแท่งใหญ่มากอยู่ และการที่จะถอนขนและชะดอ
 ไปจากที่นั้น หน้าที่ท่านจะเห็นว่าความลำบากจะไม่สัมพันธ์กับเหตุ ท่านจึงทิ้ง
 ไว้ให้คนภายหลังแต่งเรื่องราวประกอบ จนวิจิตรพิสดารหนักหนา ยังมี
 เหตุอื่น ๆ อีกที่ทำให้สันนิษฐานว่า ขอม เป็นเจ้าหัดกเมืองเดิม คือ
 พิจารณาตูลรูปพรรณสัณฐานก็ดูสมควร นี้ก็ดูถึงเจ้าหัดกเมืองอื่น ๆ ที่ได้
 เห็นมาแต่ก็ดูขนาด ๆ กัน และการที่ชาวเมืองนับถือว่าศิลาอันฝนกิน
 เป็นยาวิเศษ ก็ดูจะเป็นพยานอันอีกประการหนึ่ง เพราะหัดกเมืองที่
 เมืองอื่น ๆ ก็มักนิยมว่ารักษาโรคร้ายไข้เจ็บได้ต่าง ๆ เช่นหัดกเมืองนคร
 ราชสีมาเป็นต้น ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ก็เป็นแต่ความเห็นส่วนตัว
 แล้วแต่ท่านผู้ชำนาญในโบราณคดีจะวินิจฉัย^(๓)

(๓) ดูอธิบายความเพิ่มเติม หมายเลข ๓ ข้างท้าย

เรื่องเมืองสวรรค์โลก

เมืองสวรรค์โลก นี้ จะหาหลักฐานให้ดูเท่าที่เมืองสุโขทัยยาก เพราะไม่ได้อาศัยข้อความจารึกในหลักศิลาเช่นสุโขทัย พระเจ้ารามกำแหง หรือที่อยู่เดียวกับเมืองสุโขทัย จึงไม่มีใครได้เล่าเรื่องเมืองสวรรค์โลกหรือ ศรีรัตนาลัย ตามความที่สันนิษฐานประกอบจากข้อความในหลักศิลา เมืองสุโขทัยทั้งสองหลัก คงได้ความว่า ในสมัยที่ใกล้ ๆ กับอายุของ หลักศิลานั้น สุโขทัยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรไทย คือราชธานีใหญ่ ในรัฐจังหวัดซึ่งเราเรียกกันว่าเมืองเหนือบัดนี้ ได้สถิตอยู่ ณ เมืองสุโขทัย ตามที่พอจะรู้ได้อยู่นั้น ๕ องค์ คือ

- (๑) พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ (พระราชาบิดาพระเจ้ารามกำแหง)
- (๒) พระเจ้าบางเมือง (พระเชษฐาพระเจ้ารามกำแหง)
- (๓) พระเจ้ารามกำแหง (ผู้จารึกหลักศิลาที่ ๑)
- (๔) พระเจ้าญาไทย หรือ พระบาทสมเด็จพระกรมรเตนุ อัดหฤทัยไชยเชษฐสุริยวงศ์ (โอรสพระเจ้ารามกำแหง)
- (๕) พระเจ้าธรรมิกราช หรือ พระบาทสมเด็จพระกรมรเตนุ อัดศรีสุริยวงศ์รามมหาธรรมิกราชาธิราช (โอรสพระเจ้าญาไทย และผู้จารึกหลักศิลาที่ ๒ กับหลักศิลาเมือง กำแพงเพชร)

ส่วนเมืองสวรรค์โลกในระหว่างนี้เข้าใจว่า มีเจ้าอยู่ครองเหมือนกัน แต่สุโขทัยเป็นเมืองใหญ่กว่า หรือจะเป็นเมืองศูนย์กลางของสุโขทัย

ในหลักศิลาที่ ๒ ปรากฏอยู่ว่า พระเจ้าธรรมิกราชได้ไปครองเมืองศรี-
 รัตนาลัยอยู่จนพระเจ้ากาไทยประจวบหน้า ในเมืองสุโขทัยเกิดกบฏขึ้น
 จึงได้ยกทัพไปต่อสู้กับพวกกคิมิชอบ แล้วชนครองราชสมบัติแทน
 พระราชบิดา แต่ถึงเมื่อพระเจ้าธรรมิกราชมาครองสุโขทัยอยู่แล้วเช่นนั้น
 ก็ดี ต้องเข้าใจว่าศรีรัตนาลัยหาได้อ่างอยู่เปล่าไม่ เพราะมีปรากฏอยู่
 ในข้อความที่จารึกหลักศิลาที่ ๒ นั้นว่า พระเจ้าธรรมิกราชทรงว่าถึงถึง
 พระเชษฐาที่ครองเมืองศรีรัตนาลัย จึงได้เข้าไปเยี่ยม ดังนี้ จะต้อง
 ดันนิษฐานได้สองประการ ประการที่หนึ่งว่าพระเจ้าธรรมิกราชซึ่งเอวราช
 สมบัติในกรุงสุโขทัยแล้ว ได้พระเชษฐาไปอยู่เถียงเมืองศรีรัตนาลัย หรือ
 อีกประการหนึ่ง พระเจ้าธรรมิกราชตั้งแต่ยังเป็นมหาอุปราชกรุงสุโขทัย
 อยู่ก็ได้ไปได้พระธิดาแห่งราชาเมืองศรีรัตนาลัยเป็นชายา จึงเคยไป
 อยู่ในเมืองนั้น ครั้นเมื่อได้ราชสมบัติในกรุงสุโขทัยแล้ว พระราชโอรสแห่ง
 พระราชาเมืองศรีรัตนาลัย ก็คงอยู่ครองเมืองสืบสันตติวงศ์ต่อไปตาม
 ประเพณี และโดยเหตุที่ท่านผู้นั้นเป็นพระเชษฐาแห่งชายา พระเจ้า
 ธรรมิกราชก็เลยเรียกเชษฐาด้วย ซึ่งไม่ประหัดหัดอะไรเพราะถูกต้องตาม
 ราชประเพณีโบราณที่พระราชานับเนื่องเป็นญาติวงศ์กันหมด สุโขทัย
 ในเวลานั้นคงจะเป็นเมืองหลวงแห่งคณะไทยฝ่ายเหนือ อย่างเช่นที่กรุงศรี
 อโยธยาเป็นเมืองหลวงแห่งคณะไทยฝ่ายใต้ และถ้าจะเปรียบเทียบกันคือ
 ไปอีก ก็พึงจะกล่าวได้ว่ากรุงสุโขทัยกับเมืองศรีรัตนาลัยเกี่ยวของกัน
 เท่า ๆ กับกรุงทวารวดีกับเมืองสุพรรณเมื่อสมัยพระเจ้าอู่ทองฉะนั้น คือ

ศรีสัตนาคนหุตก็ไม่ได้เป็นชาติสุโขทัย และสุพรรณก็ไม่ได้เป็นชาติกรุงทวารวดี เป็นแต่ปรองดองเป็นพวกเดียวกัน เพื่อประโยชน์แห่งกันและกัน แต่ธรรมดาเมืองที่รวมกันเข้าเป็นก๊กเช่นนั้น จำจะต้องยกเมืองใดเมืองหนึ่งขึ้นเป็นหัวหน้าก๊ก เพื่อจะได้มีความคิดให้ตรงกันเท่านั้น ถ้าจะเปรียบกับการในสมัยใหม่ ก็ต้องเปรียบกับประเทศเยอรมนี ซึ่งมีนครรวมกันอยู่หลายนคร ต่างนครก็มีเจ้ามีขุนปกครองอยู่ แต่เพื่อประโยชน์ที่จะป้องกันตัวให้แข็งแรงขึ้น ได้พร้อมใจกันตั้งมุคิเด็กราชาแห่งกรุงปรัสเซียให้เป็นหัวหน้าก๊ก เรียกตามภาษาเยอรมนีว่า ไกเซอร์ (อังกฤษเรียก เอ็มเปอเรอ) ดังนี้ การที่ตั้งมุคิเด็กราชให้เป็นหัวหน้าก๊กเช่นนั้นแล้ว ไม่ใช่ว่าพระราชแห่งกรุงปรัสเซีย จะยกพระองค์เป็นราชาธิราช เช่นพระเจ้าจักรพรรดิได้ฉันใด เข้าใจว่า พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็คงจะไม่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเช่นกัน

พงศาวดารเห็นอัครมุคิเด็กราชถึงเรื่องสร้าง เมืองสวรรค์โลก ตะเข็บตลอดมาก แต่ไม่ได้มุคิเด็กราชถึงเรื่องเมืองสุโขทัยเลย ไปมุคิเด็กราชต่อเมื่อเล่าเรื่องพระร่วงแสดงอิทธิฤทธิ์คักน้ำได้ชะดอมเท่านั้น ส่วนสวรรค์โลก ชักด่าด้วยยัตยาว ว่า ฤๅษีสขนาลย์ กับ ฤๅษีสทิธิมงคล เป็นผู้มาชให้พวกพราหมณ์บุตรหลานสร้าง มี บารธรรมราช เป็นประธาน บารธรรมราชนี้ พระฤๅษีตั้งแคว้นไว้ให้ครองเมืองสวรรค์โลก ให้นามเรียกว่า พระยารธรรมราชา นับว่าเป็นคณวงศ์ษัตริย์ในเมืองศรีสัตนาคนหุต ส่วนเมืองที่พระยารธรรมราชาสร้างนั้น ว่ากว้าง ๕๐ เส้น ยาว ๓๐๐ เส้น

กำแพงหนา ๘ ศอก สูง ๔ วา ภายหลังเมื่อมีข่าวว่าพระเจ้าศรีธรรม
ไตรปิฎกเมืองเชียงแสน จะยกทัพลงมา พระเจ้าพสุจราชผู้ครอง
เมืองศรีสัตนาคนาน้อยในเวลานั้น ได้ตั้งขุนไครภพนารถจัดการเตรียมรับทัพ
เชียงราย ให้ออกำแพงเข้าไปเป็นบ่อมิให้รอบเมือง จึงเข้าใจว่าในสมัย
นี้ได้แก้ไขเมืองแปดกไปกว่าเดิมเป็นอยู่เดิมไม่มากก่น้อย

แต่พงศาวดารเห็นอนัน ถ้าใครถ้อยคัมเป็นคำรามเป็นหัดคัง
ค้อย่งเป็นแน่ ศักราชนั้นไม่ค้อย่งบ่ยกถ้าว ถ้าจะไม่ดังได้เสียเลยแทบ
จะตกว่า ดงไว้ทำให้อย่งไม่เป็นท่า ถึงเรื่องราวต่าง ๆ ก็สืบสืบจับโน้น
ชนนี้ยัง แต่จะปรับว่าเป็นเหตุไต่ไปทั้งหมดนั้นไม่ได้ เพราะบางเรื่องก็
มีมูต หากเล่ากันไปเล่ากันมากคาดเคลื่อนละอะไปเท่านั้น ต้องจับ
ตรวจดูแต่เรื่องพระร่วงเท่านั้น ก็จะพอเห็นเป็นศัคว์อย่างได้ เก็บมาเป็น
ตอน ๆ เฉพาะที่เกี่ยวข้องแก่พระร่วงคงได้ความดังต่อไปนี้

๓. จุดศักราช ๘๖ ปีกุน พระยาอภัยคามณี เจ้าเมือง
หริภุญไชยนคร ออกไปจำศีลอยู่ในเขาใหญ่ ร้อนถึงอาตมนางนาค ๆ
ก็ขึ้นมาในภูเขาใหญ่ พบพระยาจำศีลอยู่ก็มาเส้พเมถุนด้วยกัน นางนาค
อยู่ได้ ๘ วันก็ตากลับลงไป พระยาอภัยคามณีจึงให้ผ้ารัดกัมพดและ
พระขำมรงค์ไปกับนางนาค อยู่มานางนาคมีครรภ์แก่ขึ้นไปทัญเขาใหญ่
ประสูติกุมาร ผ้าและแหวนนั้นนางนาคก็ให้แก่ลูกคน แต่เด็กนั้นตั้งไป
เมืองนาค มีพรานผู้หนึ่งมาพบกุมาร พรานก็เก็บเขาไปเลี้ยงไว้เป็นบุตร
บุญธรรม ต่อมาพระยาอภัยคามณีใช้ให้เสนาอำมาตย์สร้างปราสาท
พรานนั้นต้องเกณฑ์มาทำงานด้วย จึงเอากุมารบุญธรรมเข้าไปด้วย

ก็ไปเกิดมีมหัศจรรย์ต่าง ๆ ขึ้น จนพระยาอภัยคามณีทรงทราบความ และทรงทราบว่ากุมารนั้นเป็นพระราชโอรสของพระองค์ เพราะจำผ้าและแหวนได้ จึงเดยรับกุมารนั้นไว้ในวัง ให้นามว่า **เจ้าอรุณราชกุมาร** เดยงไว้ด้วยก้นกับ**เจ้าฤทธิกุมาร** ซึ่งเป็นโอรสเกิดด้วยพระมเหสีมนุษย์

๒. “พระยาอภัยคามณีมาคิดแต่ในพระทัยว่า เมืองใดจะสมควรแก่ลูกแห่งกู^๕ จึงเห็นแต่เมืองสหขันธ์ ยังแต่พระราชธิดาและพระราชบุตรหาไม่ได้ และพระยาอภัยคามณีจึงเอา**เจ้าอรุณราชกุมาร**เป็นพระยาในเมืองสหขันธ์ ก็ได้นามชื่อพระยา**รุ่ง**” ตามข้อความนี้ ถ้าอ่านแปลความในเข้าไปอีก ต้องแปลว่าเอา**เจ้าอรุณราช**มาอภิเษกกับนางพระยาในเมืองสหขันธ์ และวงศ์กษัตริย์เดิมไม่มีใครสืบสันตติวงศ์ **เจ้าอรุณ**จึงได้ครองเมืองสหขันธ์ต่อมา ถ้วนนามที่เรียกว่า **พระยารุ่ง** หรือ **พระรุ่ง**นั้น พระยาประชาภิจักรจักรได้กล่าวเอาไว้ในหนังสือเรื่องพงศาวดารโยนกว่า น่าจะมาแต่คำว่าพระ**เจ้า**หดวงพญาหดวงเมืองสุโขทัย แต่หากจะเขียนอักษรผิดตัว เขียนหดวงเป็นรุ่งไป คนจะช็อคชกชื่อรุ่งไม่เห็นมี ความเห็นของข้าพเจ้าเองไม่ตรงกับพระยาประชาภิฯ ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจจะชื่อรุ่งได้ แต่รุ่งในที่นี้ไม่ใช่แปลว่าตก แปลว่าสว่าง คือคำเดียวกับรุ่งนั่นเอง ที่คิดเช่นนั้นคือเห็นว่าชื่อของ**พระรุ่ง**นั้น ตามพงศาวดารเห็นอีกว่าชื่อ **อรุณราช** แปลได้ว่า**รุ่ง** และในชินกาลมาลินีก็มีกล่าวนามราชาสุโขทัยไว้องค์หนึ่งว่า **โรจนราช** **โรจน**นี้ก็คือ**รุ่ง**อีก ภาษาเราเดี๋ยวนี้ยังมาใช้เป็นคำควบกันอยู่ว่า**รุ่งโรจน์**

หรือ รุ่งเรือง เฟื่องดังความอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นการที่คนจะรุ่งนั้นดู
ไม่ชัดขวางอย่างไร ถ้าเป็นราชาเรียกว่าพระรุ่งดูจะออกดี ๆ เดี่ยออก

๓. พระร่วงนั้นคงพุทธทำนาย “อายุพระองค์เจ้าได้ ๕๐ ปี
พอคำรบพระพุทธศักราชได้ ๑๐๐๐ ปี จุลศักราช ๑๑๕ ปีมะโรง
นพศก” จุลศักราชในที่นี้ไม่ใช่ที่เราใช้กันอยู่ในกาตบัตัน ปีมะโรงจึงเป็น
นพศกได้ แต่ถ้าจะยอมหดดับคาไม่ดูศักราชเดี่ยที่หนึ่งก็อ่านค้อไปได้ความ
ว่า “จึงคนอันเป็นใหญ่กว่าทั้งหลาย นำเอาข้างเพือกงาดำกับ
เขี้ยวภูมาถวายแก่พระองค์ ด้วยบุญที่พระองค์ทำหุ่นข้างใส่ดอกไม้
ถวายแก่พระพุทธเจ้าแต่ชาติก่อน และเมื่อพระองค์จะลบศักราช
พระพุทธเจ้า จึงให้นิมิตต์พระอชิตเถรและพระอุปคุตเถร และ
พระมหาเถรโลยลายคือพราหมณ์ เป็นเชื่อมาแต่พระรามเทพ
(พราหมณ์พฤตมิบาศกรรมัง) และพระอรหันต์เจ้าทั้ง ๕๐๐ พระองค์
ทั้งพระพุทธโฆษาจารย์วัดรังแร้ง และชุมนุมพระสงฆ์เจ้าทั้งหลาย
ณ วัดโคกสิงคารามกลางเมืองสัจฉนาลัย และท้าวพระยาในชมพู
ทวีป คือไทย และลาวมอญจีนพม่าลังกาพราหมณ์เทศเทศต่าง
พระองค์เจ้าให้ทำหน้าที่ไทยเนียงมอญพม่าไทย และขอมเนียง
ขอมมมาแต่ันนี้” เรื่องทำหนังสือคองจะมีมุดเหตุอยู่ที่พระเจ้ารามกำแหง
คิดทำหนังสือ ดังปรากฏอยู่ในคำจารึกหาดกสิดาที่ ๑ ว่า “เมื่อก่อน
ลายสือไทยนับมี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พุชนรามคัมแห่งหาใจ
ในใจแลใส่ลายสือไทย ลายสือไทยจึงมี เพื่อขุนผู้ันนใส่ไว้
พุชนพระรามคัมแห่งนั้นหาเป็นท้าวเป็นพรญาแก่ไททองหลาย หา

เป็นครูอาจารย์ส่งสอนไททองหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้ แต่คน
อนนมีในเมืองไทย...” ข้าพเจ้าอยากจะได้เข้าไปว่าดูภาคใต้พระร่วงนั้น
ได้เริ่มเก็บรวบรวมขึ้นในสมัยพระเจ้ารามคำแหงนี้เหมือนกัน แต่คงจะ
ไม่ใช่เป็นของคน ๆ เดียวแต่ คงจะได้แต่งกันหลายคน และไม่ใช่แต่
เสร็จในคราวเดียว แต่งเพิ่มเติมต่อกันหลายยุค จึงมีข้อความซ้ำกันอยู่บ้าง
หากคำนวณผิดกันเท่านั้น

๔. “พระยาร่วงมีพระราชโองการตรัสแก่เจ้าฤทธิภูมิว่า
พระยากรุงจีนเหตุใดจึงมีมาช่วยลอบศักราช มาเราพี่น้องจะไปเอา
พระยากรุงจีนมาเป็นข้าเราให้ได้” คือนั้นไปก็เล่าถึงเรื่องพระยาร่วง
กับอนุชาตงเรือไปเมืองจีน พระยากรุงจีนกลัวว่ามีให้คนออกมาจับ
ไปบนเรือนหลวง รับผิดชอบอย่างอ่อนน้อม แล้วยกนางราชธิดาให้แก่
พระยาร่วง ฆ่าตรามังกรออกเป็นต้องภาค ข้างทางให้พระราชธิดา
พระร่วงพานางพดุงเทวีชายนั่งเรือ พร้อมด้วยเจ้าฤทธิภูมิและฝูงจีน
ทั้งหลาย ๕๐๐ เป็นบริวาร ใช้ดำเกาไปได้เดือนหนึ่งถึงเมืองดันทัน
มีจีนมาทำถ้อยขามแต่นั้นมา เรื่องพระร่วงไปเมืองจีนนี้หาหลักฐานอะไร
ไม่ได้เลย แต่ถ้าแม้จะไปจริงก็ดูเหมือนจะได้ ไม่ใช่ขัดขวางอันใด แต่ที่ว่า
จะไปคือว่าเรื่องไม่มาช่วยลอบศักราชนั้น ดูกระไรอยู่ น่าจะไปเพื่อประสงค์
ประโยชน์อย่างอื่น คือเมืองจีนในสมัยนั้น ต้องเข้าใจว่าไทยเรานับถือ
เป็นเมืองที่จะเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง น่าจะไปดูความเจริญและวิธีปกครอง
หรือการอื่น เพื่อเก็บจดจำมาใช้ในเมืองไทยบ้าง

๕. “เมืองพิชัยเชิงใหม่มีแต่พระราชธิดา และหาพระราชบุตรมิได้ อำมาตย์เมืองพิชัยเชิงใหม่จึงกราบทูลขอพระราชทานเจ้าฤทธิกุมาร จะให้ไปเสวยราชสมบัติสืบตระกูลมิให้ขาดเสียได้ และสมเด็จพระเจ้าอรุณราช จึงพระราชทานเจ้าฤทธิกุมารผู้เป็นน้องเสด็จกันไปด้วยกัน และให้เจ้าพสุจกุมารอยู่รักษาเมืองกับนางพสุจเทวี” เจ้าพสุจกุมารนี้แต่ไหนแต่ไรมาก็ไม่ได้ยินชื่อเคย ฟังมาไม่ถนัดเมื่อตอนออกจากเรือกลับมาจากเมืองจีนแล้ว “จึงเอาพสุจกุมารผู้เป็นน้อง ตั้งพระราชวังอยู่นอกเมือง และเจ้าพสุจกุมารเจ้าฤทธิกุมาร เป็นอันรักใคร่กันเป็นหนักหนา มิได้ฉันทาโทษาแก่กัน ไปมาด้วยกัน เข้าไปถวายบังคมด้วยกัน มิได้ขาดในพระราชวัง” ตั้งจะฟังรู้ได้อย่างไร พสุจกุมารนี้เป็นน้องพระอรุณราชเอง หรือน้องพระมหาดัศนีไม่แจ่มแจ้งนัก แต่อย่างไร ๆ เห็นได้ว่าเป็นที่ไว้วางใจกันมาก จึงมอบให้รักษาพระนครเวทียี่สิบเจ็ดไม้อยู่ได้ ส่วนพระยาร่วงชนไปส่งพระฤทธิกุมารน้องชาย อภิเษกให้ครองเมืองเป็นพระยาดำอยู่กับนางมณฑิคาเทวี แต่ดึกแต่ดึกดั้นคืนมาเมืองพระองค์ดังเก่า

๖. “พระยาร่วงขณะนั้นคะนองนัก มักเล่นเบี้ยและเล่นว่าไม่ถือตัวว่าเป็นท้าวเป็นพระยา เสด็จไปไหนก็ไปคนเดียว และพระองค์เจ้ากัทรุทงบังเหลื่อมรู้จักใครเพททุกประการ ว่าให้ตายก็ตายเอง ว่าให้เป็นก็เป็นเอง อันหนึ่งขอมผู้ขึ้นมาแล้วก็กลายเป็นหินแลง และขอมก็ไม่ได้ด้วยวาจาสั่งแห่งพระองค์ ๆ

ได้ทำบุญแต่ชาติก่อนมา และเคาะแก้วอุทกปราสาทพระยา
กรุงจันทราให้มาแก่พระองค์ๆ จะไปได้ ๗ วันน้ำมิเสวยก็ได้”
ในตอนนั้นเห็นได้ถนัดยิ่งกว่าคนอื่น ว่าจับโน้นชนนี้ คตะกันไปจนเชื่อมหัว
ต่อไม่ติด คนๆ เดียวมันได้สติอย่างเกือบตรงกันข้าม อย่างหนึ่งเป็น
นักเลงก๊กขระต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งเป็นคนคัมภีร์นิหารต่าง ๆ หรือเพราะ
ความที่เชื่อวิทยายาคมนั่นเองทำให้เป็นคนเก่งก๊กขระไป เหมือนเช่นคน
เก่งในชนเราๆ นี้ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ดูไม่ตรงกับที่กล่าวไว้ว่า “ตั้งแต่ทำ
บุญให้ทานรักษาศีล” เมื่อกลับมาจากเมืองจันทราใหม่ๆ และก่อนหน้าที่
จะขึ้นไปส่งพระฤทธิกุมารนั้น พระร่วงเป็นคนเรียบร้อยดี ครั้นกลับมา
จากเมืองพิชัยเชิงใหม่แล้ว จึงมาเกิดเล่นเบี่ยงเล่นจ้าวและประพฤติน
ก๊กขระชน ถ้าเช่นนั้นมันคงซัดหรือว่าใจไปแตกมาจากเหนือ ถ้าจะนึกดู
ตามเรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วดูไม่น่าจะเป็นไปได้เลย เมื่อตบศักราชนอนอายุ
พระร่วงถึง ๕๐ ปีแล้ว คนที่อายุถึงเพียงนี้แล้วไม่น่าจะใจแตกไปได้ถึง
เพียงนั้นเลย ส่วนเรื่องขอมกตายเป็นแดงที่แย้มชนโฉนคหนึ่งไนทน์ ก็ซ้ำ
กับเรื่องพระร่วงที่ตกน้ำได้ชะดอม ซึ่งตามพงศาวดารเหนือเองกล่าว
ว่าเป็นคนตะคนกับท่านที่ตบศักราช ขอมจะดำดินมาให้ถูกส่าปกกลายเป็นหิน
ไปถึง ๒ ครั้งทีเดียวหรือ

๗. ใจว่าจะหมดเรื่องราวอยู่เพียงเท่านั้น การชักจูงของพระร่วง
ยังทำให้เกิดเหตุยุ่งใหญ่อีก คือว่าจ้าวขาดลอยไปตกที่เมืองคงอยู่
บนปราสาท พระร่วงตามจ้าวไปถึงเมืองคงอยู่ ครั้นเวลาดำกัถอบเข้าไป
ทำชู้ด้วยธิดาพระยาของอู ท่านยังไม่พอมิหน้าซ้ำเมื่อจะชนหีบเอาว่า

๕ นั้น ยังได้ให้พระยาของอินน้อยแถวชนเหี้ยมบ้า ครั้นเขมมยังไม่ถึงก็
 ๕ เหี้ยมชนไปบนหัวอีกทีหนึ่ง ประพฤติเหมือนกับเด็กหนุ่มกระนองแท้ ๆ
 เพราะฉะนั้นเมื่อภายหลังพระยาของอุต้าวได้ไล่พานทองไว้ แล้วตั้งตัวขึ้นไป
 ๕ นนทบุรีเป็นการควรอยู่บ้าง เรื่องนี้ของกต่างทั้งอย่างเช่นในข้อ ๖ นั้นอีก
 คือว่าความประพฤติพระร่วงไม่สมกับคนที่อายุเกินกว่า ๕๐ ปีขึ้นไปแล้วเลย
 ๕ เรื่องพระร่วงไปทำคุณความดีในเมืองของอุนี้ อ่านดูคล้ายเรื่องพระร่วงไป
 ๕ ฝึดยพระยาจำเมืองเจ้าเมืองพะเยา จนต้องไปเชิญพระยาเมืองรายเมือง
 ๕ เชียงรายมาพิพากษา ซึ่งพระยาประชาภิจักรจักรได้เล่าไว้ในหนังสือเรื่อง
 ๕ พงศ์ดารโยนก (หน้า ๗๐) นั้น จึงน่าสงสัยว่าจะเป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง
 ๕ เถอะทีเวตาเท่านั้น

๘. “ครั้นพระร่วงเข้ามาถึงเมืองสัจฉนาลัย และมายังพระ
 ๕ อัครมเหสีและพระสนมทั้งหลายๆ ถวายบังคมแล้ว ก็เปิด
 ๕ อารมณ์ออกจากพระองค์ไว้แล้ว และเจ้าพสุธกุมารก็เข้าไปเฝ้า
 ๕ ถวายบังคม จึงมีพระราชโองการตรัสสั่งเจ้าพสุธกุมาร กูจะไป
 ๕ อาบน้ำ มิเห็นกูมาเจ้าเป็นพระยาแทนที่เถิด และเจ้าพสุธกุมาร
 ๕ ก็ไม่รู้ และสำคัญว่า ๆ เถ็น ครั้นพระองค์ลงไปอาบน้ำที่แก่ง
 ๕ กลางเมือง ก็อันตรธานหายไปไม่ปรากฏ ในพุทธศักราช ๑๒๐๐
 ๕ พระยาร่วงสันทิวงคต” ข้อที่ว่าพระร่วงจมน้ำที่วงคตนั้น ข้าพเจ้าก็เชื่อ
 ๕ ว่ามีมูลอยู่บ้าง คือคงมีพระราชามืองัดขนาดยงคตหนึ่งได้จมน้ำถึงที่วงคต
 ๕ จริง แต่ไม่ใช่องค์เดียวกับที่ตบศักราช ไม่ต้องไปหาข้อความที่อื่นมาเถียง
 ๕ เก็บข้อความในพงศาวดารเห็นเอง เถียงกันเองก็พอ คือพระร่วงเมื่อ

เพราะฉะนั้นก็พึงเข้าใจได้ว่าพระร่วงนั้นเป็นผู้คงตระกูลดีใหม่เหมือนกัน แต่ตามความจริงจะได้มาเป็นเจ้าชนในเมืองสุวรรณภูมิเมื่อไรแน่ และจะมีอายุเท่าไรแน่ คายเมื่อไรแน่ ถ้วนเป็นสิ่งที่ต้องคิดไว้ เหลือที่จะเขาได้

ส่วนเรื่องพระร่วงบุศรินายกเศรณายด้วยน้ำ ที่ตกกล้าได้ระดม และภายหลังได้เป็นขุนในเมืองสุโขทัย เมื่อพุทธศักราช ๑๕๐๒ ป็นข้าพเจ้าไม่ได้กล่าวถึงมาเลย เพราะเชื่อว่าเป็นเรื่องนิทานเกร็ดเป็นพื้น ไม่น่าจะนับถือเป็นเรื่องพงศาวดารเลย

ตามที่ข้าพเจ้าได้เก็บเรื่องพระเจ้าอรรณราช หรือพระร่วงจากพงศาวดารเห็นอมาลงใจแล้วนี้ ก็พอจะเห็นได้ว่าพงศาวดารเห็นอมาราคาเพียงไร ข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าใครที่เริ่มจับต้นในทางโบราณคดี ถ้ายึดพงศาวดารเห็นอมาเป็นหลักแล้วจะไปไหนไม่รอด เปรียบเหมือนเรือที่ผูกแน่นไว้กับหลักเดียวแล้ว จะแจวไปเท่าใดก็คงไม่แน่น แต่ที่ทั้งพงศาวดารเห็นอเดียวที่เดียวก็ไม่ควร เพราะบางทีก็มีข้อความที่ชักนำให้ความคิดแตกออกไปได้บ้าง คือเมื่อได้อ่านข้อความอะไรในหนังสือหนึ่ง ที่เห็นผิดเกินที่จะเชื่อได้ต่าง ๆ บางทีทำให้คิดไปว่าทำไมอยู่ดี ๆ เราจะคิดแย้งขึ้นเด่นเฉย ๆ ได้อย่างนั้น จะไม่มีมูลอะไรบ้างเลยหรือ เมื่อมีความคิดเช่นนั้นขึ้นแล้ว ก็ทำให้พยายามพิจารณาและตรวจค้นเพื่อหาสิ่งไรมายืนยันว่าข้อนั้นผิดอย่างนั้น หรืออาจที่จะเป็นเช่นนั้น ๆ บางทีไปถูกเหมาะเข้าก็ได้ อะไรดี ๆ บ้าง ข้อนั้นได้เป็นมาแล้วแก่ตัวข้าพเจ้าเอง ดังจะเห็นปรากฏได้ในรายงานการตรวจค้นโบราณสถานและวัตถุต่าง ๆ ในเมืองสุวรรณภูมิซึ่งมีอยู่ก่อนไป

อนึ่งก่อนหน้าที่ข้าพเจ้าจะไปถึงเมืองสวรรค์โลก พระยาอุทัยมนตรีได้บอกว่า พระยาอุทัยได้ข่าวจากนายเทียนขาวเมืองสวรรค์โลกว่า นายเทียนได้เคยเห็นหนังสือเล่มหนึ่ง เป็นสมุดคำคัมภีร์ เป็นเรื่องราวตำนานเมืองสวรรค์โลกและอุทัย ครั้นสอบสวนดูได้ความว่าพระภิกษุรูปหนึ่งได้ยืมสมุดนั้นไปอ่าน เผอิญไฟไหม้กุฎพระรูปนั้นหนังสืออันครุขานไป ข้าพเจ้าออกเสียดาย แต่ที่จริงก็ไม่ได้เชื่อนักว่าจะมีเรื่องราวอะไรที่ดีไปกว่าที่มีอยู่ในพงศาวดารเหนือ บางทีจะพิศดารออกไปอีกหน่อยเท่านั้นถึงกระนั้นก็ดี ถ้าได้เห็นหนังสือนั้นก็พอจะเดาได้ว่าเป็นหนังสือเก่าจริงหรือไม่ แต่เมื่อเขาจำหน่ายด้วยเงินเช่นนี้แล้วก็สนใจ(๔)

เรื่องเมืองเซดิยง

ด่อนศิลาจารึกต่าง ๆ นั้น พระเจ้ารามคำแหงกล่าวไว้ว่า “แลเอามา จาริกอนนหนั่งมีในเมืองชลยงสถาปกาไว้ด้วยพระศิวตนชาติ จาริกอนนหนั่งมีในถ้ำชอถาพระราม อยู่ฝั่งแม่น้ำสัพพาย จาริกอนนหนั่งมีในถ้ำรัตนธาร” เมืองเซดิยงนั้น พระยาอุทัยมนตรีตั้งนิษฐานว่าจะเป็นเมืองตอง แขวงนครลำปาง ซึ่งเป็นเมืองเก่ามีพระมหาธาตุใหญ่ ตั้งอยู่ริมลำน้ำยม ดุของเขาก็ชอบกตอยู่ พระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม) ได้เคยกล่าวเป็นความเห็นว่า เมืองเซดิยงนั้นคือเมืองกำแพงเพชร แต่มีชื่อเล็กน้อยค้ำค้ำนอยู่คำคือ ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับของหัตถดงประเสริฐอุภัยนริศ มีข้อความปรากฏอยู่ในเรื่องเมืองเซดิยงว่า “ครั้งนั้น (จุดศักราช ๘๒๒ ปี

(๔) ดูอธิบายความเพิ่มเติม หมายเลข ๔ ข้างท้าย.

มะโรง โทศก) พระยาเซลิ้งคิดเป็นกบฏ พาเอาครัวทั้งปวงไป
ออกแต่่มหาราช” ค่อนั้นตงมายังมีข้อความต่อไปอีกว่า “ศักราช ๘๒๓
มะเส็งสก พระยาเซลิ้งนำมหาราชมาจะเอาเมืองพิษณุโลก เข้า
ปล้นเมืองเป็นสามารกมิได้เมือง แลจึงยกทัพเบรื่อไปเอาเมือง
กำแพงเพชร และเข้าปล้นเมืองถึงเจ็ดวันมิได้เมือง และมหาราช
ก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่” ดงนี้ เห็นได้วาเมืองเซดียงไม่ใช่เมือง
กำแพงเพชร ถ้าเป็นเมืองกำแพงเพชร จะ “พาเอาครัวไปออกแต่
มหาราช” ถึงเชียงใหม่จะยากอยู่ แลอีกประการหนึ่ง ยังได้พา
มหาราชมาตีเมืองกำแพงเพชรอีกได้ ด้วยเหตุผลเหล่านี้ ทำให้น่าเชื่อว่า
เมืองเซดียงเป็นเมืองที่อยู่ใ้ในพวกเมืองจังหวัดนอก แลใกล้แดนของมหาราช
จึงเห็นว่าการที่พระยาอุทัย ดันนิษฐานเอาเมืองตองเป็นเมืองเซดียงนั้นดู
แยบคายอยู่บ้าง(๕)

เรื่องวัดจุฬามณี

วัดจุฬามณีในชั้นแรก ๆ พวกนี้ตงเทียบคนหากันที่ทางกรุง
เก่าก็หาพบไม่ ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ปรมาณุชิต* มีข้อความอยู่ว่า “ศักราช ๘๑๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า สร้างพระวิหารวัดจุฬามณี”
ค่อนตงมาอีกวรรคหนึ่ง มีข้อความ “ศักราช ๘๑๑ ปีมะเส็ง เอกศก
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ทรงผนวช ณ วัดจุฬามณีได้

(๕) คูอธิบายความเพิ่มเติม หมายเลข ๕ ข้างท้าย.

* กรมสมเด็จพระปรมาณุชิตชิโนรส

แปดเดือนแล้วลาผนวช” ดึงจึงเห็นได้ว่าเป็นวัดสำคัญ แต่เพราะ
 ไม่มีข้อความกล่าวไว้ว่าเป็นแน่นอนว่า วัดจุฬามณีน้อยอยู่ในเขตแดนเมือง
 ไทน์ ก็พากันไปเข้าใจผิดว่าอยู่ที่กรุงเก่า ครั้นกวางปรีตน์โกศลทศกั
 ๓๒๖ สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนตพระวิราเมศวร์ เสด็จขึ้น
 ไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้ทรงพบวัดจุฬามณีน้อยที่เมือง
 พิษณุโลก ทรงพบศิลาจารึกมีข้อความเป็นหลักฐาน เป็นพยานตรง
 ตามข้อความในพระราชพงศาวดาร ได้ทรงคัดอักษรจารึกแผ่นศิลาตั้งดง
 มาประทานแก่หอพระสมุดวชิรญาณ และดำนาคำจารึกนั้น ได้พิมพ์ไว้
 ต่อท้ายหนังสือพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติแล้ว ตาม
 ข้อความที่จารึกไว้ในแผ่นศิลาจารึกนั้น ศักราชผิดกับศักราชในพงศาวดาร
 กรุงเก่าฉบับสมเด็จพระยาปรมาธิบดี ฯ อยู่หลายปี คือตามคำจารึก
 ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้สร้างอารามวัดจุฬามณีเมื่อจุลศักราช
 ๘๒๖ ปีวอก ผดก และได้เสด็จออกทรงผนวชเมื่อศักราช ๘๒๗ ปีระกา
 ด้ปตศก เพราะฉะนั้นศักราชในพงศาวดารฉบับสมเด็จพระยาปรมา
 นุฑิต ฯ ผิดอยู่ ๓๖ ปี สอบดูพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ
 ศักราชตรงกับในคำจารึก และเมื่อรู้ตำแหน่งแห่งหนแห่งวัดจุฬามณีแล้ว
 ไปพดิกดูพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ฯ อีก ก็แต่เห็นว่าถ้าได้อ่าน
 พงศาวดารฉบับนี้ก่อนแล้ว บางทีจะมีผู้สันนิษฐานที่ตั้งวัดจุฬามณีได้
 เด็ยก่อนแล้ว ข้อความในพงศาวดารฉบับนี้กล่าวอยู่ว่า “ศักราช
 ๘๐๐ มะเมียศก ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าสร้างวัด
 มเหยงคณ์เสวยราชสมบัติ และสมเด็จพระรามศวร (เจ้านุเป็น)
 พระราชกุมารท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลกครั้งนั้นเห็นนำพระเนตร

พระพุทธรูปราชคโคออกมาเป็นโลหิต” คือดวงมาอีกมีข้อความว่า “ศักราช ๘๑๐ มะโรงศก สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าในฤพาน จึงพระราชกุมารท่านสมเด็จพระรามศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ดังนี้ เห็นได้ว่าพงศาวดารฉบับสมเด็จพระยาปรมาธิบดี ฯ คาดเคลื่อนไปหลายปี ปีที่ว่าทรงสร้างพระวิหารวัดจุฬามณีนั่น พึ่งแรกเสวยราชสมบัติเท่านั้น และศักราชในเรื่องอื่นๆ ในแผ่นดินนี้ ก็เคลื่อนกันต่อๆ ไปเป็นชั้นๆ คือสูงเกินไป ๑๖ ปีตลอด กับมีข้อความสำคัญอันหนึ่งซึ่งในพงศาวดารฉบับสมเด็จพระยาปรมาธิบดี ฯ ไม่ได้กล่าวถึงเลย คือ “ศักราช ๘๒๕ มะแมศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าไปเสวยราชสมบัติ เมืองพิษณุโลก และตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติ พระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา” ในป็นตัวเอง เสด็จยกทัพไปช่วยเมืองสุโขทัยกับพระอินทราชา คั้ทัพพระยาเกียรติแตกแล้วชนช้างกับหมีนคร และพระอินทราชาต้องปืนที่พระพักตร์ ครั้นมหาราชเด็กทัพไปจากสุโขทัยแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าได้เสด็จกลับคืนเข้ากรุงศรีอยุธยา พอต่อไปอีกวรรคหนึ่งก็กล่าวถึงทรงสร้างพระวิหารวัดจุฬามณีนี่ที่เดียวในรุ่งขึ้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้กล่าวไว้ ถ้าได้อ่านพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ฯ และได้ทราบความอื่นแล้ว ก็พอจะม้ทางเดาได้บ้างว่า วัดจุฬามณีน้อยที่พิษณุโลกไม่ใช่ที่กรุงเก่า เพราะเมื่อปรากฏอยู่ว่าเสด็จขึ้นไปอยู่ที่พิษณุโลก และให้พระโอรสครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยาแทนพระองค์ขณะนั้นแล้ว ก็คงจะต้องดำเนินฐานได้ต่อไป

ว่า ถ้าจะทรงสร้างวัดและออกทรงผนวชที่ไหนแล้ว ก็คงต้องเป็นที่
ใกล้ ๆ ที่ประทับอยู่ แต่การปรารภภายหลังเหตุเช่นนี้เป็นของง่าย เมื่อ
การเดินไปเดี๋ยวก็พูดง่ายว่าเมื่อแรกนั้นพลาดพลั้งที่ตรงไหน เป็นแค่ข้าพเจ้า
อดนึกเสียใจไม่ได้เท่านั้นว่า ไม่มีผู้ใดได้แลเห็นหนทางที่จะดำเนินในฐานะที่
ตั้งวัดจุฬามณี จนได้มีผู้เชิญไปพบเข้าเองโดยมิได้ตั้งใจจะหาอะนั่น

ในเวลานั้นในวัดจุฬามณียังมีที่อยู่มาก ของครุฑคู่ตั้งอยู่ในदान
อันหนึ่ง กว้าง ๓ เส้น ๔ วา ยาว ๒ เส้น ๑๗ วา มีกำแพงแก้วก่อ
ด้วยอิฐสูงประมาณ ๒ ศอก กว้างตามมีพระปรารักษ์ใหญ่ก่อด้วยแดง
ทางด้านตะวันตกมีอุโบสถก่อด้วยอิฐ ด้านตะวันออกมีวิหารใหญ่ผนังอิฐ
ฐานอิฐ แต่เส้าเป็นแดง คือวิหารออกไปทางมุขด้านตะวันตกออก
เฉียงเห็นมัมณฑป ที่ผนังหลังมณฑปมีแผ่นศิลาจารึกที่กล่าวถึงแล้ว
ข้างบนนั้น มีซุ้มและกรอบสำหรับศิลาอันด้วย ดังเกิดคุณนิตยฐานได้
ว่าวัดนี้เป็นวัดโบราณ มีอยู่แต่สมัยก่อนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้มาทรงปฏิสังขรณ์ขึ้น และทำพระวิหาร
เพิ่มเติมขึ้น พระเจดีย์กวางนั้นคงเป็นของมีอยู่แต่เดิม

ท่าเดที่ตงวัดนอยู่ข้างจะเหมาะ เพราะอยู่ใกล้ด้าน้ำ ทางไปมา
สะดวก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จมาอยู่ที่พิษณุโลกนาน ย่อมจะ
ได้เสด็จประพาสตามที่ใกล้ ๆ เมื่อนั้น คงจะมาโปรดทำเดที่ตงวัดจุฬามณี
จึงได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดนั้นขึ้น แล้วเลยเกิดทรงพระราชศรัทธาขึ้นมา เสด็จ
ออกทรงผนวช วัดนั้นเป็นที่สำราญดีกว่าวัดในเมืองนั้นเป็นแน่ การที่มา
เตรียมการออกทรงผนวชน่าจะทำการใหญ่ บ่อและสระที่ขุดไว้ใน

เวลานั้นยังอยู่บนภาคพื้นดิน แต่ถนัดแน่นหรือพัดพลาที่จะประทับบน
ไม้คองหาให้ช่วยการ คงทำด้วยไม้ทงนน ในเวลาที่ทรงผนวชอยู่นั้น
ก็คงเข้าใจว่าทรงลำบาก จึงทรงผนวชอยู่ถึง ๘ เดือน กับ ๑๕ วัน
ครึ่งนหมณวชโดยเสด็จมาก ตามคำจารึกในแผ่นศิลาที่มียอว่า “แลพระ
สงฆ์บวชโดยเสด็จทั้ง ๔ คณะ ๒๓๔๘ พระองค์” ท่านพระ
๒๓๔๘ องค์นี้ เห็นจะไม่ได้อยู่ทอดธุระพามณทงนนกรรมัง ถ้าไปรวมกันอยู่
ที่นหมตเห็นจะมากเกินคองการ.

เรื่องทงยง

เวดาบ่ายออกจากที่พักค้ำบดม่อนชิงช้า ซ้อม้าไปตามถนนพระ
แท่น เข้าเขตทงยงซึ่งบัดนั้นรวมอยู่ในอำเภอลับแลแล้ว ดัดเข้าไปใน
ป่าไปอยู่ที่ซึ่งเรียกกันว่าเวียงเจ้าเงาะ ที่นเป็นทงชอบถด ตอนนอกที่ดุดม
เป็นเนินดินมีคูเล็ก ๆ หดงเนิน แดงดังกำแพงเตี้ย ๆ ก่อด้วยดินกับแดง
หดงกำแพงนี้มีคูใหญ่ กว้าง ๘ วา ๒ คอกคืบ ดึกประมาณ ๒ วา
ซุดลงไปในแดง เพราะฉะนั้น ข้างคุดเห็นแดงเรียบประคุดคองซึ่งก่อ
เชอนแดงอย่างเรียบร้อย กดางคุดเป็นคินซึ่งเข้าใจว่า คงจะใช้เป็นถนน
ดำหรับเดินตรวจรักษาหน้าทงเชิงเทินชนนอก บนดินคินนกว้าง ๓ วา คิน
ดงพนพนคุดชนมมา ๕ คอก ๖ นว คินนกว้างแดงทงทงอน ถนนพนคุดเป็น
๒ ร่อง ร่องนอกกว้าง ๔ วา ร่องในกว้าง ๖ คอกคืบ ในคุดเข้าไปมี
กำแพงก่อดด้วยแดงคุดเป็นแผ่นอิฐ ซึ่งเข้าใจว่าคงจะซุดชนมมาจากในคุด
นเอง ถามคุดในวันนว่าเมื่องนกว้างยาวเท่าใด รูปร่างเป็นอย่างไร ก็
ไม่ได้คองการ เพราะไม่มีใครได้ตรวจมานานแล้ว มีก้านหรือผู้ใหญ่บ้าน

ผู้หนึ่งบอกว่าเป็นรูปไข่ และถนนพระแท่นได้ทำข้ามไปตอนหนึ่ง ข้าพเจ้า
ได้วานหลวงภูวดลสถานพินิจ พนักงานทะเบียนที่ดินให้ช่วยจัดการตั้งพนักงาน
แผนที่ไปตรวจดู ภายหลังได้แผนที่มาดูก็เห็นว่ารูปนั้นไม่เชิงเป็นรูปไข่ แต่
ได้ทำไปตามรูปของที่ และไม่เป็นเมืองใหญ่นัก ข้างในกำแพงมีเป็นเจดีย์
อยู่แห่งหนึ่ง นอกจากนั้นก็ไม่มีอะไร

ตามความสันนิษฐานของข้าพเจ้าว่าเวียงเจ้าเงาะนั้นเป็นเทือกบ่อม
หรือค้าย ซึ่งสร้างขึ้นเป็นที่รวบรวมครัวเขาไปไว้เป็นที่มั่นในคราวมีศึก
บางทีจะได้สร้างขึ้นครั้งที่ทราบข่าวศึก พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเมือง
เชียงใหม่จะมาคิด ตามพงศาวดารเหนือมีข้อความปรากฏอยู่ว่า พระ
เจ้าพญาราชเมืองศรีสัตนาลัย ครั้นได้ทราบข่าวศึกพระเจ้าศรีธรรม-
ไตรปิฎก ก็ให้ตักแต่งพระนครไว้ทำ กับทั้งหัวเมืองทั้งปวงก็ให้เตรียม
การที่จะต่อสู้ข้าศึก “แล้วให้กำหนดกฎหมายไปถึงเมืองกัมโพช
นคร ให้กำหนดกฎหมายสืบ ๆ กันไปถึงเมืองศรี เมืองสวางคบุรี
เมืองยางศรี เมืองนครศรี เมืองขอนแก่น และเมืองเหล็ก
เมืองสิงห์ เมืองท่งขนแกกัมโพชนคร ท้าวพระตบแต่งบ้าน
เมืองไว้ทุกแห่ง” ดังนี้ กัมโพชนครนั้นตามพงศาวดารเหนือว่าอยู่ที่
ตำบลทุ่งยั้ง แต่ถ้าจะดูตามภูมิพินิจ น่าคงที่ตบแต่งมากกว่า เพราะที่นั้น
บริบูรณ์ และมีเขาด้อมเกือบรอบเป็นชัยภูมิดี สัมควรที่จะตั้งเมืองหน้าด่าน
ได้ ข้าพเจ้าจะขอเดาต่อไปว่าเดิมเมืองท่งยั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งยั้งหรือตบแดน
คงจะไม่ได้เป็นเมืองที่มีกำแพงมั่นคง ต่อเมื่อตกใจเตรียมรบศึกเชียงใหม่
จึงได้คิดทำกำแพงและคูชน การที่จะทำกำแพงต้องอาศัยศิลาแดงมาก

จึงได้มาเดอภทซึ่งเรียกว่าเวียงเจ้าเงาะนั้นทำเป็นเมืองมั่งก้ำแพงชน คือมาทำ
 อยู่กับบ่อแดงที่เดียว (ในเวลาเดียวกันที่เมืองแห่งหนึ่งตามริมถนนยังมีแดง
 อื่นๆ ชุกขึ้นมาได้) ครั้นศึกมาจวนตัวก็อพยพครอบครัวเข้าไปไว้ในกำแพง
 ซอที่ว่าเมืองทุ่งยงเป็นนคร คือเป็นเมืองถูกหกดวงนั้นข้าพเจ้าไม่เชื่อจน
 เข้าใจว่าจะเป็นเรื่องที่แต่งประกอบขึ้นภายหลัง คือมีผู้ได้ไปเห็นที่ซึ่ง
 เรียกว่าเวียงเจ้าเงาะเดี๋ยวนี้ เห็นมั่งก้ำแพงและคิดเป็นที่มั่นคง ก็เดาเอาว่า
 เป็นเมืองใหญ่ จึงเลยแต่งเรื่องราวผสมขึ้น ให้เป็นนครถูกหกดวงของ
 ศิวดีษนาถีย์ ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าได้เคยเป็นอะไรนอกจากเมืองด่าน ล้วน
 เมืองอีก ๗ เมืองที่กล่าวว่าเป็นเมืองชนกัมโพชนครนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่
 เชื่อจนกว่าจะมี ถ้าแม่จะมีกเป็นด่านอยู่ตามเขาตบแดง แต่ที่ว่ามถึง ๗ แห่ง
 นั้นเห็นจะมากเกินไป จะเป็นด้วยเขานามไปปนกันยิ่งก็ได้ เช่นเมืองศรีภ
 นครครั้น น่าจะว่าเป็นเมืองเดียวกัน และยังสงสัยต่อไปอีกว่าเมืองชนคร
 นั้น จะเป็นอันเดียวกับนครศรีอภัย คืออาจจะเรียกนครครั้นสั้นลงจนไป
 เป็น “คอนคร” แล้วต่อไปอีกก่าวดเดียวกันกลายเป็น “ขอนแก่น” ไป
 ได้แล้ว จึงเข้าใจว่าสามชื่ออันนั้นคงจะเป็นเมืองๆ เดียว แต่นั้นเป็นการเดา
 เถินเปล่าๆ หากหลักฐานมิได้ รวบรวมใจความว่าทางที่จะตั้งนิษฐาน
 หมดเพียงเท่านั้น

และมาภายหลังได้ทราบจากพระยาอุทัยมนตรีว่าได้ไปตรวจค้นพบ
 กำแพงเมืองมั่งคองลงไปอีกจนเกือบถึงด่าน้ำ แต่ก็เป็นการบอกเล่า ข้าพเจ้า
 จะตั้งนิษฐานอย่างอื่นต่อไปอีกยังไม่ได้จนกว่าจะได้ขึ้นไปเห็นด้วยตนเอง^(๖)

(๖) คูอธิบายความเพิ่มเติม หมายเลข ๖ ข้างท้าย.

เรื่องท้าวแสนปม

ตำนานเดิม

ณ กาดก่อนดงมานานแล้ว มีเจ้าไทยผู้ ๑ ทรงพระนามว่า พระเจ้าพรหมได้รบกับพวกขอม ได้อาณาเขตลานนาไทย (คือมณฑลพายัพเดี๋ยวนี้) แล้วตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองเชียงแสน พงศาวดารโยนกว่าอยู่ที่เมืองฝาง ซึ่งน่าจะถูก เพราะเมืองเชียงแสนนั้นปรากฏว่าสร้างภายหลังสมัยนั้นหลายร้อยปี)

ครั้นเมื่อราวจุลศักราช ๕๕๐ พ.ศ. ๑๑๓๓ มหาราชเมืองสทอง (รามัญ) ได้ยกทัพมาตีพระนคร พระราชาในสมัยนั้นสู้ศึกมิได้ จึงอพยพไพร่บ้านพลเมืองหนีลงมาข้างใต้ มาพบเมืองร้างในแขวงเมืองกำแพงเพชร ชื่อ เมืองแปบ จึงสร้างเมืองขึ้นใหม่ ให้นามว่า นครไตรตรึงษ์ ต่อนี้มาเมืองศรีอยุธยาได้เสวยราชในนครไตรตรึงษ์สืบสันตติวงศ์กันลงมา ๔ ชั่ว

ท้าวไตรตรึงษ์ ชั่วที่ ๔ นั้น มีราชธิดาองค์ ๑ ซึ่งมีรูปงามนัก อยู่มาครั้ง ๑ เทวดาคาดใจให้อยากเสวยมะเขือ พวกข้าหลวงก็เที่ยวหามาถวายเต็มมือ ขณะนั้นม้ายุคตะคน ๑ ชื่อนายแสนปม เพราะมีปมเต็มไปทั่วตัว ปลุกมะเขือไว้เป็นอันมาก แค่นั้น ๑ ซึ่งอยู่ริมกระท่อมแห่ง นายแสนปมนั้น มีสติใหญ่รามกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุที่นายแสนปมถ่าย

บั้งดาวระดออยู่เป็นนิตย์ นายแสนปมทราบข่าวว่าพระราชบิดาโปรดด้วย
มะเขือ จึงนำมะเขือผลใหญ่ของคนนั้นไปถวาย นางได้โดยมะเขือนั้นเข้า
ไปไม่ช้าก็มีครรภ์ และเมื่อถนัดมาแต่ดึกก็คลอดกุมารมาองค์ ๓

ท้าวไตรศรีซึ่งอยากจะใคร่ทราบว่าใครเป็นบิดาแห่งพระกุมารนั้น
จึงให้ป่าวร้องเจ้านายขุนนางและราษฎรมาพร้อมกันในวัง ให้มีของกินถือ
คิดมือมาทุกคน และท้าวไตรศรีซึ่งเสียดายว่า ถ้าใครเป็นบิดาพระกุมาร
ขอให้กุมารรับของแต่เฉพาะจากมือผู้หนึ่ง พระกุมารก็มีได้รับของ ๆ ผู้ใด
เจ้านายแสนปมถือก้อนข้าวเย็นชุกให้ พระกุมารจึงรับข้าวเย็นนั้นไปเสวย
ท้าวไตรศรีทรงพระพิโรธและระอาว่าพระธิดามีผิวไพร่เช่นนั้น จึงขับ
นางออกจากนครไตรศรี พร้อมด้วยนายแสนปมและกุมารผู้เป็นบุตร

นายแสนปมพานางกับกุมารไปในป่า ได้รับความลำบากเป็น
อันมาก จึงร้องถึงพระอินทร์ ๆ จึงจำแดงเป็นวานร นำอินทเทวีมา
ให้ใบ ๓ นายแสนปมก็คักตองหนักให้ปมหายมีรูปร่างงดงาม แล้วค
นิมิตเมืองชนใหม่เมือง ๓ ถ้าเรัจค้เมื่อปีมะแม รุศค้กราช ๖๘๓
พ.ศ. ๓๘๖๒ ให้นำมเมืองว่าเทพนคร และท้าวแสนปมก็ขึ้นครองราช
สมบัติในเมืองเทพนคร ทรงพระนามว่าพระเจ้าสิริชัยเชียงแสน ส่วน
พระราชโอรสนั้น พระบิดาได้เอาทองคำทำพระอุ้ให้บรรทม จึงมีพระ
นามปรากฏสืบมาว่าเจ้าอุ้ทอง ท้าวสิริชัยเชียงแสนอยู่ในราชสมบัติ
๒๕ ปี ทิวศคคเมื่อปีออก รุศค้กราช ๗๐๖ พ.ศ. ๓๘๘๗ พระเจ้าอุ้ทอง
จึงรับราชสมบัติสืบพระวงศ์ต่อมา.

วิจารณ์

เรื่องท้าวแสนปมตามตำนานมีมาเช่นนี้ ทำให้เป็นที่น่าจะนึกอยู่
ว่า คงต้องมีมูลความจริงอยู่บ้าง และอย่างน้อยก็กราบทูลที่ทวงคืนนั้น ก็มี
เป็นของแน่นอนอยู่อย่างหนึ่งแล้ว เพราะฉะนั้นเรื่องนี้ แท้จริงข้าพเจ้าได้
นึกถึงอยู่นานแล้ว แต่ยังมีได้เอาใจได้ใคร่ตรองให้ลึกซึ้งปานใดนัก จน
เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๖ ข้าพเจ้าได้ไปถึงเมือง
อุทอง จึงเกิดใจหายกันจนถึงพระเจ้าอุทอง องค์ซึ่งภายหลังได้ทรง
สถาปนากรุงเทพมหานครที่ศรีอยุธยาชั้น ณ ตำบลหนองโสนนั้น ว่าสกุล
ของพระองค์นั้นเป็นมาอย่างไร

นักเดงโบราณคดีซึ่งอยู่ด้วยกัน ณ ที่นั้น มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระดำรงราชานุภาพ^๑ กับพระยาโบราณราชธานินทร์ เป็นอาทิ
พร้อมด้วยตัวข้าพเจ้าลงความเห็นพร้อมกันว่า ไม่ใช่กำเนิดในวงศ์กษัตริย์
เมืองอุทองเป็นแน่ เพราะบรรดาหนังสือตำนานต่าง ๆ ที่มักกล่าวถึง
สมเด็จพระรามาธิบดี ย่อมกล่าวไว้ต่าง ๆ กัน คือว่าเป็นโอรสนาย
แสนปมซึ่งภายหลังได้เป็นพระราชาครองเทพนคร ทรงพระนามว่าพระเจ้า
สิริชัยเชียงแสนดังต่อไปนี้ อีกนัยหนึ่งคือพงศาวดารเห็นว่าเป็นลูก
โศกติกเคศวร^๒ ซึ่งอาณาจักรอยุธยาได้พร้อมกันอันเจริญขึ้นทรงราชย์
ในเทพนคร เป็นปัญหาว่าจะควรเชื่ออย่างไร หรือจะไม่เชื่อทั้ง ๒
อย่าง จึงมีขอควรวิจารณ์อยู่ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(๑) ส่วนที่ว่าสมเด็จพระรามาธิบดี เป็นลูกโสดก็เกรงรัฐนั้น ไม่น่าเชื่อ เพราะถ้าเป็นลูกเกรงรัฐไหนจะได้รับเชิญขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน เพราะจะว่ามีอภิไศยอะไรพิเศษอย่างที่กล่าวไว้ในส่วนพระร่วงนั้นก็หาไม่ได้

(๒) ควรเชื่อข้างเป็นลูกท้าวสิริชัยเชียงแสนมากกว่า และถูกต้องต่อไปว่า ท้าวสิริชัยเชียงแสนนั้นคงได้ทรงราชย์ในนครสิริชัย หรือ สรวิชัย (คือที่เรียกนครปฐมบัดนี้) จึงได้มีนามว่าพระเจ้าสิริชัย ซึ่งถูกต้องตามแผนโบราณอันใช้กันมาจนทุกวันนี้ เช่นเรียกเจ้าแก้วมณีว่า “เจ้าเชียงใหม่” ดังนี้เป็นตัวอย่าง

(๓) คราวนี้มีปัญหาว่า พระเจ้าสิริชัยเชียงแสนนั้น เป็นลูกคนใดใครอันเป็นปัญหาที่ตอบยากอยู่ ข้อที่ว่าเป็นตาขัปมคนดำมัญญะคน ๓ แล้วอยู่ดี ๆ จะเกิดมีบุญญาธิการขึ้นมาจนได้เป็นพระยามหากษัตริย์นั้น ดูเป็นการพหุวิสัยที่จะเป็นไปได้ แม้แต่พระร่วง ซึ่งกล่าวว่ามีอิทธิฤทธิ์จนได้เป็นพระเจ้ากรุงสุโขทัยนั้น ก็มีใช้คนดำมัญญะ เป็นพ่อเมืองตะโกลงซึ่งนับว่าเป็นเจ้าอยู่แล้ว ดังข้าพเจ้าได้อธิบายมาแล้วในเรื่อง “ขอมดำดิน” ของข้าพเจ้านั้น

(๔) นามแห่งท้าวแสนปม ซึ่งมีอยู่ว่า พระเจ้าสิริชัยเชียงแสนนั้น ทำให้มีผู้ยากใคร่ตอบว่า ท้าวแสนปมเป็นกษัตริย์วงศ์เชียงแสนหรือเชียงราย แต่เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นข้อคิดค้ำอยู่ ๒ สถานที่ คือสถานที่ ๑ แม้ในตำนานแสนปมในคัมภีร์พงศาวดารกรุงเก่าตนเอง ก็มีได้กล่าวว่าเป็นเชื้อวงศ์กษัตริย์เชียงแสนหรือเชียงราย เป็นแต่เป็นผู้ใด

นางธิดาท้าวไตรศรี ซึ่งกล่าวว่าเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ต่างหาก เหตุใด
 จึงจะเอาชื่อแห่งวงศ์ฝ่ายเมียงไปใช้เรียกตัวเอง ดูไม่มีมูลอันใดเลย สถานที่
 ที่ ๒ ตามคำนำนโยบายมีข้อความปรากฏชัดอยู่ว่า **ขุนเม็งราย** เป็นผู้
 สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นราชธานี และได้ยกทัพยกก่อน แล้วจึงได้ลง
 มาตีได้เมืองหริภุญไชย แล้วจึงสร้างนครเชียงใหม่ ขุนเม็งราย
 ตามจดหมายเหตุของโหรว่าสัมภพเมื่อ ณ วัน ๓ ๖ ๓ ค่ำ ปีมะจตุศักราช
 ๖๐๐ พุทธศักราช ๑๗๘๓ และสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อปีออก จตุศักราช
 ๖๕๘ พุทธศักราช ๑๘๓๕ จึงเอาเชียงใหม่เป็นราชธานีจนถึงยุค **ขุน
 ไชยสงคราม** ถูกขุนเม็งรายจึงกลับไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ตามเดิม ส่วน
 เมืองเชียงใหม่ ตามคำนำนโยบายว่า เมื่อจตุศักราช ๖๘๘ พุทธ
 ศักราช ๑๘๗๐ **เจ้าแสนภู** (หลานขุนเม็งราย) ได้ราชสมบัติ ต่อขุน
 ไชยสงครามผู้เป็นพระบิดา ขุนแสนภูได้ไปสร้างเมืองเชียงใหม่เป็น
 ราชธานี และขุนแสนภูถึงแก่กรรมเมื่อ จตุศักราช ๖๘๖ พุทธศักราช ๑๘๗๗

สรุปรวมความว่าเมืองเชียงใหม่ ขุนเม็งรายได้สร้างขึ้นใน
 ระหว่าง จตุศักราช ๖๕๐ พ.ศ. ๑๘๒๓ (ซึ่งเป็นเวลาที่ขุนเม็งรายมีนาม
 ปรากฏขึ้นแล้ว) กับจตุศักราช ๖๕๘ พ.ศ. ๑๘๓๕ ซึ่งเป็นปีสร้างนคร
 เชียงใหม่ ส่วนเมืองเชียงใหม่ **ขุนแสนภู** ได้สร้างขึ้นระหว่าง
 จตุศักราช ๖๘๘ พ.ศ. ๑๘๗๐ กับจตุศักราช ๖๘๖ พ.ศ. ๑๘๗๗ แต่
 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งเรียกกันว่า**พระเจ้าอู่ทอง** ในจดหมายเหตุ
 เหตุของโหรว่าสัมภพเมื่อ ณ วัน ๒ ๖ ๕ ค่ำ ปีมะชาด จตุศักราช ๖๗๖
 พ.ศ. ๑๘๕๗ เพราะฉะนั้นพระเจ้าสิริชัยเชียงใหม่จะเป็นเชื้อวงศ์เชียงใหม่

อันเป็นเมืองที่สร้างขึ้นภายหลังพิศมณฑลแห่งพระโอรสย่อมไม่ได้โดยุเอง ส่วน
ขอที่จะว่าเป็นเชือกของศรีเชียงรายก็ไม่ถนัดเหมือนกัน เพราะในตำนานโยนก
มีข้อความปรากฏชัดเจนอยู่ว่า ชุนเม็งรายผู้สร้างเมืองเชียงรายนั้นมิได้ถูก
หลานก่คน และได้ครองเมืองใด ๆ บ้าง

(๕) เมื่อพิจารณาได้ความดังกล่าวแล้วข้างบนนี้ จึงญัตติกันว่า
พระเจ้าศิริชัยเชียงแสนมิใช่เชือกพระวงศ์เชียงแสนเชียงรายเป็นแน่ แต่ถ้า
เช่นนั้นเหตุใดจึงมีคำว่าเชียงแสนอยู่ในชื่อเล่า ชุนจะหาสิ่งใดเป็นพยาน
หลักฐานตอบก็หาไม่ได้ กรมพระดำรงกับพระยาโบราณขอให้ข้าพเจ้า
ลองค้นนามบุคคลซึ่งชื่อต้น ๆ อันมีตำแหน่งคล้าย ๆ เชียงแสน ข้าพเจ้า
ค้นพบนาม ๓ ซึ่งใกล้เคียงประมาณ คือ “ชินเสน” อันเป็นนามที่พบ
บ่อย ๆ ในหนังสือต้นสักฤค และนามว่าชินเสนนี้ ถ้าหากจะเพี้ยนเป็น
“เชียงแสน” ไปก็อาจจะเป็นได้ เพราะผู้แต่งตำนานทำวแผ่นดินปม
ต้องเข้าใจว่ามิใช่คนในสมัยทำวแผ่นดินปมเอง หากเป็นคนซึ่งเกิดภายหลัง
นานและไม่มีความรู้ถึงสิ่งในเรื่องเมืองเชียงแสน รู้แต่ว่าเป็นเมืองโบราณ
อัน ๓ ซึ่งเป็นราชธานีเท่านั้น จึงเหมาให้วงศ์สมเด็จพระรามาริบัติมาจาก
ที่นั้น เป็นอันเป็นไปโดยความรู้นั้นนั้น จึงตกลงเป็นอันญัตติกันว่า
ทำวแผ่นดินปมนี้เป็นเจ้านายเชือกษัตริย์นครศิริชัยและบางทีจะชื่อชินเสน
แต่ชื่อนั้นไม่ยืนยัน ถ้าใครหาหลักฐานมาคัดค้านให้เพียงพอว่ามีได้ชื่อ
ชินเสน ข้าพเจ้าก็จะยอมถอนความสันนิษฐานอันนี้โดยทันที

(๖) เป็นอันญัตติแล้วว่า ข้างฝ่ายพระบิดาสมเด็จพระรามาริบัติ
เป็นเชือกของศรีศิริชัยหรือศรีวิชัย ก็ส่วนข้างฝ่ายพระมารดานั้นจะเป็นเชือกใด

เด้า ข้าพเจ้าตอบว่า ข้าพเจ้าเชื่อตามข้อความในพระราชพงศาวดาร
 ดังเขปของกรมสมเด็จพระปฐมวชิร ซึ่งกล่าวยุคติดกันกับตำนานโยนก
 และซึ่งข้าพเจ้าได้นำมาลงไว้ข้างหน้า โดยดังเขปแล้ว ข้าพเจ้าด้มัครจะ
 เชื่อว่าพระมารดาพระเจ้าอุทองเป็นราชธิดาแห่งท้าวไตรตรังษ์ ผู้เป็นเชอ
 วงศ์พระยาผู้ทั้นรามัญตงมาจากเมืองฝ่างนั้นเอง ส่วนกรมพระคำรงใน
 ชั้นตนทรงทวงว่าเมืองไตรตรังษ์นั้นหาไม่พบ เพราะฉะนั้นทรงตั้งนิษฐาน
 ตามนามแห่งท้าวศิริชัยซึ่งเห็นได้ว่า วงศ์พระยาฝ่างนั้นจะได้ครองเมือง
 ศรีวิชัยเอง และพระเจ้าอุทองก็ได้กำเนิดในวงศ์นั้นเอง แต่ถ้าเช่นนั้น
 เรื่องเด่นปมจะมีมาได้อย่างไร ถ้าพระเจ้าอุทองได้กำเนิดมาโดยปกติ
 มิได้มีเหตุการณ์แปลกประหลาด เหตุไฉนจะมีเรื่องแปลกประหลาดเช่น
 เรื่องเด่นปมนั้น มีขอยกเถียงกันอยู่ในชั้นตนเช่นนั้น จึงขออธิบายความ
 เห็นทง ๒ ฝ่ายดังต่อไปนี้

กรมพระคำรงได้ทรงแสดงความเห็นไว้ในเรื่องเมืองไตรตรังษ์
 นั้นว่า ตามที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารย่อว่า พระยาฝ่างแพ้แก้วมหาราช
 เมืองสัดตอง แล้วจึงกวาดครอบครัวชาวเมืองอพยพหนีข้าศึกตงมาตงราช
 ธานีอยู่ที่เมืองแปบ อันเป็นเมืองเก่าร้างอยู่คนละฟากกับเมืองกำแพง
 เพชรนั้น พระองค์ท่านทรงพิเคราะห์เห็นว่าธรรมดาการตงคราม ถ้า
 ฝายแพ้แก้วบ้านเมืองแก่ข้าศึกกมจะได้แต่หนีเอาตัวรอด ที่จะอพยพไพร่
 บ้านพลเมืองหนีด้วยในเวตาข้าศึกอยู่ในชานพระนครนั้นดูยากอยู่ ตงแต่
 เมืองฝ่างตงมาเมืองกำแพงเพชรทางไกลมากมิใช่น้อย ถ้าพระยานั้นได้

ได้เสียดพระนครแก่ข้าศึก น่าจะหนีมาแต่กับสมเด็จพระพรตพวก อย่างครั้ง
พระเจ้ากรุงธนบุรีหนีพม่าลงไปเมืองชลบุรี ลงมาอยู่กับพวกไทยที่ลงมาตั้ง
อยู่ก่อนแล้ว พวกไทยเห็นเป็นเจ้านายจึงยกพระยาฝางหนั้นขึ้นเป็นขุนในหมื่นคน
ตามพระคำริของกรมพระคำรังในคอนั้น ข้าพเจ้าเห็นด้วยทุกประการ

ส่วนราชธานีที่พระเจ้าฝางได้ครองนั้น กรมพระคำรังทรงพระ
คำริว่า จะมีได้อยู่ที่เมืองแปบ ที่อยู่ในแขวงเมืองกำแพงเพชรนั้นแห่งเดียว
ทรงพระคำริว่าน่าจะได้ครองนครศรีวิชัย หรือศิริชัย เพราะประการ
ที่ ๑ เจ้ามืดอพยพจากเมืองฝางนั้น มีนามปรากฏว่า **ชัยศิริ** ประการ
ที่ ๒ ตามหนังสือเก่าที่อ้างว่าต้นวงศ์พระเจ้าอยู่ทงอพยพลงมาพบเมืองร้าง
จึงตั้งเป็นราชธานีนั้น **เมืองนครปฐม** ในเวลานั้นก็เป็นเมืองร้างมาเกือบ
๓๐๐ ปี ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอนุรุธมาตั้งกวาดต้อนเอาผู้คนไป ประการที่ ๓
ตามเนื้อความในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า
พระเจ้าอยู่ทงเป็นราชบุตรเขยแต่ได้ครองเมือง **เมืองอุททองกับนคร
ปฐม** อยู่ใกล้ไปมาถึงกันสะดวก อาจารย์จ๊กมักคุ้นไปมาหากันได้ง่ายกว่าอยู่
เมืองเทพนคร ที่ว่าอยู่ใต้เมืองกำแพงเพชรลงมาหน่อยหนึ่งซึ่งต้อง
เดินทางตั้ง ๓๐ วันจึงจะถึงเมืองอุททอง ประการที่ ๔ เมื่อต้นวงศ์พระเจ้า
อยู่ทงอพยพลงมา ว่ามาเมื่อ พ.ศ. ๑๗๓๓ มาครองเมืองตั้งพระวงศ์
กันต่อมาถึง ๑๖๐ ปี จึงเกิดพระเจ้าอยู่ทง ความจริงในระหว่าง ๑๖๐ ปี
นั้น ได้เกิดราชอาณาจักรสุโขทัยขึ้นแล้ว และกษัตริย์วงศ์พระร่วง

ได้สร้างเมือง นครปฐม* ที่ตรงเมืองกำแพงเพชรขึ้นเป็นราชธานีฝ่ายตะวันตก
ริมแม่น้ำพิง พวกคนวงศ์ของพระเจ้าอู่ทอง ถ้าจะได้ครองราชสมบัติ
อยู่ในแขวงกำแพงเพชร เมื่อก่อนพระร่วงตั้งราชอาณาจักรนั้น เป็นได้
แต่เมื่อพระร่วงได้ตั้งราชอาณาจักรขึ้นแล้วจะครองราชสมบัติซ้อนกันอยู่กับ
พระร่วงอย่างไร ด้วยเหตุเหล่านี้ กรมพระดำรงจึงทรงพระดำริว่า ที่
กล่าวในพระราชพงศาวดารย่อของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตวาท์ว่าคนวงศ์ของ
พระเจ้าอู่ทองครองราชสมบัติอยู่เมืองแปบ ในแขวงเมืองกำแพงเพชร
ตลอดมาจนพระเจ้าอู่ทองล้มภพนเห็นจะไม่ถูก ที่จริงามจะลงมาอยู่
ถึงเมืองนครปฐม ถ้าไม่ใช่ในช่วงแรกก็ย้ายมาในช่วงหลัง

พระดำริของกรมพระดำรงเช่นนั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นพ้องด้วยอยู่
หลายประการ แต่ข้าพเจ้ายังมีความเห็นแตกต่างกับพระดำริของท่าน
บ้างก็มี ดังจะได้กล่าวต่อไป

ข้อ ๑ ที่ว่าพระเจ้าอู่ทองเป็นเชอภษัตริย์นครธรรมิกราช ข้าพเจ้า
เห็นด้วย แต่เชื่อว่าเป็นข้างฝ่ายพระบิดาคือท้าวแสนปมนั่นเอง แต่ข้าง
ฝ่ายพระมารดาเป็นเชอวงศ์ภษัตริย์นครไตรตรึงษ์

ข้อ ๒ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วยในข้อที่ว่า วงศ์ภษัตริย์ที่ได้หนีจาก
เมืองฝางนั้นจะได้ลงมาถึงนครปฐม หรือกล่าวอีกนัย ๑ ก็คือว่า เมือง
ไตรตรึงษ์ได้มีจริง ไม่ใช่เหลว และไม่ใช่เมืองเดียวกับนครปฐม

ข้อ ๓ ที่ว่าเมืองไตรตรึงษ์จะไปตั้งคิด ๆ อยู่กับเมืองกำแพงเพชร
ไม่ได้นั้น ข้าพเจ้าก็ยอมว่าไม่ได้ เพราะพวกพระร่วงคงไม่ยอมให้ตั้งอยู่

* เมืองนครปฐม

แต่การที่จะมาตั้งนครปฐมนั้น ข้าพเจ้าเห็นมีข้อขัดข้องอยู่ เพราะ
พระยาฝางนั้นเคยนครหนึ่งมา ไม่มีกำลังวังชาอะไร เพราะฉะนั้นเมือง
ที่จะตั้งนครก็คงเป็นเมืองย่อม ๆ คงไม่มาเดือกตั้งนคร ณ ที่เมืองร้างอันเคย
เป็นนครราชธานีใหญ่โตมาแต่ก่อน อย่างเช่นที่นครปฐม ทั้งเป็นที่อยู่
ใกล้อาณาเขตอุทง ซึ่งเขาก็อาจจะไม่ยอมให้อยู่เหมือนกัน

ข้อ ๔ ถ้าจะถามให้ข้าพเจ้าชวานครไตรตรังษีนั้นอยู่ที่ไหน ข้า-
พเจ้าจะคงเริ่มด้วยตอบว่า ไม่ใช่อยู่ที่ตรงข้ามปากน้ำกับเมืองกำแพงเพชร
เพราะที่นั้นไม่มีคำพูดว่าเป็นเมืองเลย ทั้งเป็นที่เกิดเมืองกำแพงเพชร
เกินที่เขาจะยอมให้คงอยู่ได้ เพราะฉะนั้นคงชยบังมาตามดำเนินังและ
แควน้อย ก็มาพบเมืองเข้าเมือง ๓ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ารูปพอจะชยเป็น
ไตรตรังษีได้ คือ เมืองสวรรค อันตั้งอยู่ในที่เป็นชัยภูมิดีอยู่ เพราะ
อยู่ริมฝั่งน้ำ เดียวกันยังมีกำแพงและโบราณสถานและวัดอยู่เป็นอัน
มากพอจะดูได้ นับว่าเป็นเมืองมั่นคงอยู่ นามแห่งเมืองก็ดูตรงรอยกัน คือ
เดิมอาจจะเรียกชวานครไตรตรังษี แต่ดูภายหลังบางที่จะมีเหตุอย่างใด
อย่าง ๓ ซึ่งต้องชยขยายเมือง แล้วจึงเปลี่ยนนามเรียกเป็นสวรรค อย่าง
เช่นเมืองอุทง เมื่อชยหลวงพงษ์ย้ายลงมาตั้งใหม่ ก็เรียกนามว่า
สุพรรณบุรี เพื่อให้สังเกตเห็นได้ว่าเป็นคนละเมือง แต่ชยก็แปลได้ความ
อันเดียวกันฉะนั้น ชยอินทรมพระดำรังทรงรับรองด้วยแล้ว

แต่ถ้าจะเอาแต่เพียงนามเมืองอันคล้ายกันเท่านั้นเป็นเกณฑ์ เพื่อ
ชวานครไตรตรังษีคือเมืองสวรรค บางทีนักแต่งโบราณคดีจะยังไม่เห็น

เพียงพอ ข้าพเจ้าขอชี้แจงต่อไปว่า ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่ามีข้อความปรากฏอยู่ว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีขึ้นเสวยราชย์ในกรุงทวารวดีนั้น มีเมืองประเทศราชชน ๑๖ เมือง ส่วนเมืองสุวรรณภูมิได้มีอยู่ด้วยไม่ และเมื่อพิจารณาดูว่า เมืองใหญ่ ๆ เช่นสุพรรณบุรี และลพบุรี ก็ไม่เหมือนกัน ฉะนั้นก็พอสันนิษฐานได้ว่า เมืองใดที่นับว่าได้รวมอยู่ในราชอาณาจักรของพระเจ้าอยู่หัวอยู่แล้ว เป็นอันไม่มีชื่ออยู่ในหมู่ประเทศราช เพราะฉะนั้นการที่เมืองสุวรรณภูมิไม่มีชื่ออยู่ในหมู่ประเทศราช ก็อาจจะเป็นเพราะเป็นเมืองของตาพระเจ้าอยู่หัวจึงนับว่าอยู่ในอาณาเขตแล้ว ทั้งต่อมาปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าเมืองสุวรรณภูมิเป็นเมืองที่ถูกหวงมีเจ้านายไปครอง เช่นเจ้าญี่พระยาเป็นตัวอย่าง อีกประการ ๑ มีความที่ปรากฏอยู่นั้นว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีวิวาทกับสุโขทัยได้ชนะไปยึดเมืองสุวรรณภูมิไว้ก่อนเพื่อเป็นเมืองหน้าด่าน ดูเป็นข้อควรอ้างเป็นพยานได้อีกสถาน ๑

อนึ่ง ในคำจารึกหลักศิลา ของพ่อขุนรามคำแหง นามนครไตรตรึงษ์นั้นหาไม่ ซึ่งอาจจะทำให้นักแต่งโบราณคดีบางคนหยิบยกมาอ้างเป็นพยานว่านครไตรตรึงษ์นั้นไม่เคยมีเป็นเมืองทีเดียว แต่ถ้ามองเช่นนั้นข้าพเจ้าจะต้องตอบว่า นามเมืองตามที่เราเรียก ๆ กันอยู่บัดนั้นก็ไม่มีอีกหลายเมือง เพราะในคำจารึกนั้นเรียกนามเมืองผิดกับที่เรียกกันอยู่ ณ บัดนี้เป็นอันมาก เช่นเรียกเมืองพิษณุโลกว่า “สระหลวง” และเมืองโอชนบุรี (พิษณุโลกฝั่งตะวันออก) ว่า “สองแคว” ดังนี้ เป็นต้น ส่วนเมืองสุวรรณภูมินั้น ในศิลาจารึกเรียกว่า “เมืองแพรง”

ข้อ ๕ ตามพระคำริของกรมพระคำรัง ซึ่งทรงแต่งตั้งไว้ในคำ
 อธิบายเหตุการณ์เมื่อก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา อันมียุหน่าหนงคือพระ
 ราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาณั้น ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นได้ว่าทรงยุติ
 ว่า เรื่องสมภพแห่งสมเด็จพระรามธิบดีอันมีข้อความเก่าเป็นพิสดารอยู่
 ในบันทึกพระราชพงศาวดารฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ เป็นเรื่อง
 อันไม่มีสาระควรวินิจฉัยทีเดียว คือไม่ทรงเชื่อเรื่องทำอเนกนพมนททีเดียว
 ทรงเชื่อว่าพระเจ้าอู่ทองได้สมภพมาโดยปกติใน พระราชวงศ์แห่งกษัตริย์
 เมืองฝาง แต่ข้าพเจ้าได้ใคร่ครวญดูช้านานแล้วเห็นว่า เรื่องทำอเนกนพ
 มน คุ้มข้อความวิจิตรพิสดารมากเกินกว่าที่จะผูกขึ้นเป็นนิยายเฉยๆ
 ข้าพเจ้าสมควรจะเชื่อว่า เรื่องนี้มีมูลความจริงอยู่ แต่หากผู้แต่งภาย
 หลังไม่ได้มีความรู้สึกซึ่งปานใดทั้งใจก็ชอบในทางปาฏิหาริย์อยู่แล้ว - จึง
 แต่งไปเป็นทางปาฏิหาริย์มากไป จนเหลือที่จะเชื่อได้ แต่ถ้าพิจารณา
 และใช้ความสันนิษฐานประกอบเข้าบ้าง ก็พอจะเดาเห็นทางอันน่าเชื่อได้
 อย่างเช่นเรื่องพระร่วงซึ่งได้ไปครองเมืองสุโขทัย ข้าพเจ้าได้ดองอธิบาย
 เรื่อง ๓ แล้ว ก็ดูผู้เห็นด้วยกับข้าพเจ้าเป็นอันมาก จึงทำให้ข้าพเจ้า
 ทะนงหนักอธิบายเรื่องทำอเนกนพบ้าง ได้แต่แสดงความเห็นแก่กรมพระคำรัง
 และพระยาโบราณราชธานินทร์ ท่านทั้ง ๒ นี้รับรองว่าชอบกลอยู่บ้าง
 ข้าพเจ้าจึงกล้านำมาแต่ง ณ ที่นี้ดังต่อไปนี้

สันนิษฐาน

เมื่อราวจุดศักราช ๕๕๐ พ.ศ. ๑๗๓๓ มีพระเจ้าแผ่นดินไทยองค์ ๓ เป็นเชลยของพระเจ้าพรหมมหาราช ทรงพระนามว่า **ท้าวชัยศิริ** (ซึ่งเป็นชื่อนิยมใช้กันทั่วไป ข้างมัธยมประเทศ) ครองเมืองฝางอยู่ ได้ถูกขาคักจากรามัญประเทศยกมาตีเมือง ท้าวชัยศิริได้จึงหนีลงมาข้างใต้ พบพวกไทยที่ได้อพยพหนีลงมาแต่ก่อนแล้วและตั้งอยู่ **ตำบลแพรก** พวกไทยเหล่านั้นหาเจ้านายเป็นขุนครองมิได้ ทั้งตั้งอยู่ในภูมิที่กตางระหว่างราชอาณาจักร **สุโขทัยกับอุทอง** จึงเป็นอันห่างไกลราชธานีทั้ง ๒ แห่ง รู้ดีกันว่าเหว จึงอัญเชิญพระเจ้าชัยศิริขึ้นเป็นขุนเหนือคน ท้าวชัยศิริจึงสร้างราชธานีใหม่ เรียกว่า **นครไตรตรึงษ์** พระเจ้าชัยศิริครองนครไตรตรึงษ์อยู่นานถึง ๕๐ ปี เชื้อพระวงศ์ได้ครองราชสมบัติสืบมาอีก ๔ ชั่ว

ท้าวไตรตรึงษ์ชวติ ๔ นั้น มีราชธิดาอยู่องค์ ๓ มีรูปร่างมากเกดคิศัพท์เจ้าดีดอระบือไปในเมืองต่าง ๆ ทราบถึง **พระเจ้านครศรีวิชัย** จึงใช้ทูตไปทาบตามเพื่อขอนางนั้นเป็นมเหสีแห่ง **พระชินเสน** ราชโอรสผู้เป็นนยพราช แต่ท้าวไตรตรึงษ์ไม่มีราชโอรสก็ปรารถนาจะได้เขามาเป็นกษัตริย์ครองเมืองสืบไป จึงตอบว่าถ้าท้าวศรีวิชัยจะยอมเป็นเมืองขึ้น จึงจะยกพระธิดาให้ ท้าวศรีวิชัยก็ไม่ยอม จึงงดกันไป

ครั้นเมื่อราวปีฉลู จุดศักราช ๖๗๕ พ.ศ. ๑๘๕๗ พระชินเสนมีความปรารถนาจะใคร่เห็นคัวนางธิดาไตรตรึงษ์ จึงดาพระราชาบิดาไปยัง

เมืองไตรตรังษ์ แต่ครั้นว่าจะตรงเข้าไปก็เห็นไม้สะดอก ด้วยพระบิดากับ
ท้าวไตรตรังษ์ผิดใจกันอยู่ จึงต้องใช้อุบายแปลงตัวเป็นยากเขาผู้หนึ่งและ
เข้ามาทำให้เบือนเปราะ เอาการค์แค้นตัวให้ดูประหนึ่งว่าเป็นปมปมไปทั่วหง
ตัว นุ่งห่มให้ปอน แลแล้วก็เข้าไปในเมืองไตรตรังษ์ ไปอาสารับใช้ผู้เฝ้า
สวนหลวงอยู่ เพื่อหาช่อดูคือนาง

อยู่มาวัน ๑ นางธิดาไตรตรังษ์ออกไปประพาสสวนหลวง (ซึ่ง
เทียบดูตามที่ได้เคยเห็น ๆ อยู่ตามเมืองโบราณ มักอยู่นอกกำแพงเมือง
เช่น สวนมะม่วงที่กรุงสุโขทัย และสวนหลวงที่กรุงเก่านี้เป็นตัวอย่าง)
พระชินเดินไปเที่ยวเดินเก็บผลหมากกรากไม้และผักหญ้าอยู่ได้เห็นคือนางก็มี
ความรัก จึงเข้าไปหาและนำผักไปถวาย ฝ่ายนางตั้งเกตุพระชินเดิน
เห็นได้ว่าไม่ใช่คนไพร่จริง เพราะประการ ๑ มิได้ให้ว้อ อีกประการ ๑
ตาจ้องดูไม่หลบเลย นางให้ข้าหลวงชักดู พระชินเดินก็ให้การแต่เพียง
ว่าชื่อนายเด่นปม แต่ไม่บอกว่ามาแต่ไหนหรือเป็นลูกเค้าเหต่าใครเลย
นางนึกในใจว่าเป็นคนมีตระกูลแปลงตัวมาเป็นแน่แท้แล้ว แต่จะพูดจา
อะไรกันต่อไปอีกก็ไม่ถนัด จึงตั้งว่าต่อไปให้หมั่นเก็บผักส่งเข้าไปในวัง
แล้วนางก็กลับเข้าวัง

ฝ่ายพระชินเดิน กลับไปถึงที่พักแล้ว ใคร่ครวญเห็นท่าทางว่า
นางจะมีความรักใคร่บ้าง แต่ยังไม่แน่ใจแท้ จึงใช้อูบายเอาเหตักแหดม
जारเป็นหนังสือบนมะเขือ เป็นถ้อยคำเกี้ยวเกียบเคียงเป็นนัย ๆ แล้วนำ
มะเขือกับผักอื่น ๆ ส่งไปให้นาง ฝ่ายนางได้เห็นหนังสือแล้วก็เขียน

แต่ก็ทรงครรภ์ คึงนี้ ท้าวไตรตรึงษ์ทรงไตร่ตรองดูก็คิดเห็นว่า ผู้ชาย
 ถ้าไม่เป็นคนดีที่โหดจะบังอาจตอบดั่งสมัครดั่งวาทกับพระริดาเช่นนั้นได้
 เพราะฉะนั้น ถ้าแม้รู้ตัวแล้วว่าใครเป็นผัวนาง ถ้าเป็นผู้ที่พอสัมพันธ์
 กัน ก็จะได้โดยผลดีมิได้ยากให้เป็นที่อยู่ครองกันแต่ที่เดียว แต่คิดซัด
 ที่พระริดาไม่ยอมบอกตัวผู้เป็นผัวนางเลย จึงต้องคิดเบี่ยงบายหาอุบายที่
 จะรู้ตัวผัวแห่งนางนั้น ปรีक्षाกับพระมหाराชครู เป็นที่ตกลงพร้อม
 กันว่า ให้บ่าวประกาศว่าเมื่อถึงกำหนดนั้นนี้ ๆ ให้บรรดาทวยดูเจ้า
 ดูขุน และทวยราษฎรมาพร้อมกันยังหน้าพระดานให้ดูชนมนมเนยคิมมือ
 มา แดงก็จะอธิบายว่า ถ้าผู้ใดเป็นบิดาพระกุมาร ขอให้พระกุมาร
 รับของจากมือผู้หนึ่ง เมื่อเห็นปรากฏเช่นนั้นแล้ว ท้าวไตรตรึงษ์ก็จะโดย
 พระริดาอภิเษกให้แก่ผู้ที่เป็นบิดาพระหลาน (ที่คิดอุบายเช่นนั้น ก็โดยเชื่อ
 แน่ว่า นางริดานั้น อย่างไร ๆ ก็คงจะไม่ยอมให้ดูรับของจากมือผู้อื่น
 นอกจากผัวของตน เพราะว่า ถ้ากุมารรับของของคนอื่น ก็จะต้องไปเป็นเมีย
 เขาอื่นนั้น ที่โหดจะปลงใจยอมไปได้)

กิดคิศัพท์คำประกาศแห่งท้าวไตรตรึงษ์ ทราบไปถึงพระชินเด็น
 จึงให้เตรียมรถสดกลโยธาเป็นทัพใหญ่ คึงพระทัยว่า อย่างไร ๆ ก็
 ต้องรับนางผู้เป็นชายานนั้นมาให้จงได้ จึงต้องเตรียมกำลังไปเพื่อรับได้
 ที่เดียว พอใกล้นครไตรตรึงษ์ก็สั่งให้ทัพหยุดพักอยู่ แดงสั่งให้อุบาย
 แก่ขุนพลไว้เสร็จแล้ว พระชินเด็นจึงแปลงเป็นนายแสนปม ถือขวาดเย็น
 ก้อน ๓ เข้าไปยังพระดาน

ครั้นถึงเวตาทำหนด ท้าวไตรตรึงษ์ก็ออกยังหน้าพระดาน ให้
 เจริญพระนิตดาออกมา และพระองค์ทรงตั้งสัตยาธิษฐานแล้ว ก็ให้อุ้ม
 พระนิตดาไปเที่ยวชุกคน พระกุมารก็ไม่มารับของ ๆ ใครสักคนเดียว จน
 กระทั่งนายแสนปมชุกอันชาวเขินให้จึงได้รับ (ซึ่งไม่เป็นการอัศจรรย์
 อันใด เพราะนางนมคงจะได้รับคำสั่งมาชัดเจนแล้วว่า ให้รับแค่ของจาก
 มีอนายแสนปมคนเดียวเท่านั้น)

ท้าวไตรตรึงษ์เห็นหุดานรับก่อนชาวเขินของนายแสนปม เป็น
 การผิดคาดคะเน ทั้งรู้สึกอับอายแก่ชารำพันถึงว่าพระธิดาเล่นชุกกับคนเดว
 เช่นนั้น ก็มีความโกรธ ขับพระธิดาออกจากนครโดยทันที และตำว่า
 นายแสนปมค่าง ๆ นายแสนปมจึงกล่าวว่า ถึงขับไล่ก็ไม่ผิดก เมื่อจะ
 สร้างอยู่เองใหม่สักเท่านี้ก็ ทั้งไม่มีความเกรงกลัวใครเลย เพราะพ่อค
 อินทเทวีชนรพลงจะมีมาเหมือนน้ามหาสมุทร ท้าวไตรตรึงษ์ดำคัญว่า
 แสนปมพุดอดดี จึงทำให้ตกตอง แสนปมก็ตกตองอินทเทวีชน ๓ ตา
 ขณะนั้นขุนพดแห่งนครศรีวิชัย ได้ยินเสียงกลดองก็ให้พลให้ร้องชนตามที่
 พระชินเด่นได้ครัดตั้งไว้ (กลดองอินทเทวีชนตามความเข้าใจกันว่าเป็นกลดอง
 ใบใหญ่ แท้จริงเป็นกลดองขนาดย่อมซึ่งใช้นำกระบองพดและค้ำให้ตั้งญาณ
 ในการทัพ ข้าพเจ้าได้เคยเห็นกลดองเช่นนั้น ซึ่งเขาใช้ค้ำนำกระบองเมื่อ
 เจ้าอินทรวโวรสุริยวงศ์แห่ข้าพเจ้าเข้าเมืองเชียงใหม่ แต่โดยเหตุที่มีชื่อว่า
 อินทเทวี ผู้แต่งเรื่องแสนปมจึงเหมาเขาว่าเป็นกลดองของพระอินทร์นำมา
 ให้ และเมื่อเป็นกลดองพระอินทร์เช่นนั้น จึงนิมิตได้ทั้งพดและพัดคู้ แท้
 จริงพระชินเด่นคงค้ำอินทเทวีเพื่อเป็นตั้งญาณเท่านั้น)

ครั้นเมื่อพระชินเด็นขึ้นทูลเกรทูล และพลได้ให้ร้องกักกของชน เช่นนั้นแล้ว ท้าวไตรตริงก็คงจะตกใจครั่ง หม่อมท่ามริทุจะทำการ ใดต่อไป แต่เห็นถนัดว่าเดี่ยท่าเขาแล้ว ก็ได้แต่ทำยอมเท่านั้น และ ถึงแม้ว่าจะจงใจของน้องอ้อพระชินเด็นให้เขาอยู่ เขาก็คงไม่อยู่ เพราะตลก พ่อเขาแล้ว ยังได้คำว่าคุณเขาเองอีก พระชินเด็นก็คงเป็นอันได้รับนาง และบุตรกลับไปนครศรีวิชัย

ต่อไปนี้ ในตำนานมีกล่าวถึง ท้าวแสนปมได้สร้างเทพนครขึ้น และชนด้วยราชย์ในนครนั้นเมื่อมะแม จุติศักราช ๖๘๑ (พ.ศ. ๓๘๖๒) ฉะนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็นการเข้าใจผิดด้วยเรื่องนามนคร คือเข้าใจว่า เทพนครเป็นนามเมือง ๆ ๑ และโดยเหตุที่ยังมิได้พบนามเทพนครมาก่อน นั้น จึงเข้าใจเอาว่าคงเป็นเมืองซึ่งสร้างขึ้นใหม่ด้วยอำนาจอินทเทวี แต่ ถ้าพิจารณาตามแล้ว ก็จะได้เห็นว่าชนไม่มีหลักฐานอันใดเลย เพราะ ตัวเมืองนั้นได้พยายามค้นกันมานานแล้ว ไม่พบเลย และยังแต่ไม่เห็นว่าจะ ไปสร้างตรงไหนได้ แต่ตรงกันข้าม มีข้อที่จะยกเอามาได้ถึง ๒ ข้อ ว่าเมืองเทพนครไม่ใช่เมืองที่สร้างขึ้นใหม่ คือข้อ ๑ ท้าวแสนปมเมื่อ ขึ้นครองราชสมบัติในเทพนครนั้น ทรงพระนามว่าพระเจ้าศิริวิชัยเชียงแสน เพราะฉะนั้นควรตั้งนามฐานว่าได้ทรงราชย์ในเมืองศรีวิชัย ดังได้อธิบาย มาแล้ว ข้อ ๒ คำว่าเทพนครนี้ตั้งเกิดว่าเป็นนามเรียกเมืองหนอง ไม่ เป็นชื่อจำกัดสำหรับเมืองใดโดยเฉพาะ เช่นกรุงเก่าก็เรียกว่า “กรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา” และบางออกก็เรียกว่า “กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทราโยชยา” ดังนี้เป็นตัวอย่าง แต่

ฝ่ายผู้แต่งคำานานแ่่นปมหาได้กำหนดชั้ใหม่ จึงแ่่งไปโดยหลงเชื่อใน
 ทางปาฏิหาริย์ อันจำเดิมแ่่งการหลงว่า อินทเทร เป็นกตองที่พระอินทร์
 นำมาให้เห็นแ่่งก็เคยเพ็ดนค้อมา ถึงแม้ว่าจะยอมกตอ่ตามคำานานว่า
 เทพนครเป็นเมืองซึ่งท้าวแ่่นปมสร้างชั้ใหม่ ก็มีช้อครองอยู่ในตัวแ่่ง
 คือตามคำานานนหว่า ครนปีจุศั้กราช ๖๘๓ ท้าวแ่่นปมได้สร้างเทพ
 นครเสร็จแ่่ง ชั้ชทรงราชย์ในนครนนี้ ก็เป็นถึง ๕ ปีภายหลังดัมภพ
 เจ้าอุทอง ซึ่งถ้ามีบุญญาธิการนิรมิตเมืองได้ จะรอรอยู่ทำไมจนถึง
 ปานนนี้ ทำไมไม่รับจัดการสร้างเดี่ยวแ่่งที่แรก จึงนำจะตั้งนิษฐานว่า
 แท้จริงนพระชินเด็นรับนางจากใครครั้งแ่่งแ่่ง ก็กลับไปอยู่นครศรัวิชัย
 ในตำแหน่งพระยุพราชตามเดิม จนเมื่อปีจุศั้กราช ๖๘๓ พระราชบิดา
 ทิวงคตง พระชินเด็นจึงได้ชนครองราชดัมบคตดั้ด้นคคองค้ เป็นพระเจ้า
 ศรัวิชัยดั้บมา

ส่วนช้อที่พระโอรสแห่งท้าวชินเด็นมีนามปรากฏว่าเจ้าอุทอง หรือ
 พระเจ้าอุทองนนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า น่าจะมีพระนามช่นนนี้ เพราะได้
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินในเมืองอุทองนนี้เอง ไม่ใช่เพราะบิดาทำเบตทองให้
 นอนอย่างช่นที่กตอ่มาในคำานาน อันเป็นความเข้าใจผิดนึ่งองมาจาก
 ความรู้คนไม่รู้จักเมืองอุทอง แ่่งหลงไปในทางเชื่อปาฏิหาริย์แห่งอินทเทร
 นนี้ จนเพ็ดนไป ดังอธิบายมาแ่่ง ส่วนเหตุที่พระราชโอรสแห่งพระเจ้า
 นครศรัวิชัยได้ไปเป็นพระเจ้าอุทองช่นนนี้ พระบาทดั้มเด็จพระจอมเกตุ
 เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า ไปเป็นราชบุตรเขยแ่่งแ่่งได้ครอง
 นคร ซึ่งคิต ๆ ไปก็น่าจะเป็นได้ เพราะนครศรัวิชัยกับอุทองก็อยู่

ระยะใกล้ ๆ กัน เดินทางไปอย่างสบาย ๆ เพียง ๔ วันก็ถึง ทงซาพเจ้า
 ยังเชื่อคือไปอีกกว่า กษัตริย์ทั้ง ๒ นครนั้นน่าจะเป็นญาติกันอยู่แล้ว คือ
 เป็นเชื่องค์เดียวกันแต่อยู่ต่างนคร อย่างเช่นเจ้าเซียงใหม่ เจ้าดำพ
 เจ้าดำปาง ซึ่งเป็นเชื่องค์พระเจ้ากาวิละทั้ง ๓ สักดิ์ ตั้งนเป็นศิวอย่าง
 กษัตริย์ของแคว้นศรีวิชัยนั้น คงจะเป็นเชื่องค์กษัตริย์ซึ่งได้อพยพลงมาจาก
 ข้างเหนือในสมัยเมื่อต้นพระเจ้าอนุรุทธเมืองรามัญแล้ว แต่เมื่อลงมาถึงทาง
 ใต้แล้วจะได้แยกกันตั้งราชอาณาจักรเป็น ๒ แห่ง พร้อมกันทั้งที่อยู่ของแคว
 ณศรีวิชัย หรือว่าในชนคั้นจะได้ตั้งราชอาณาจักรแห่งเดียวกัน แล้วภายหลัง
 รู้สึกว่าอาณาเขตกว้างขวางเกินที่จะแม่ อาณาให้ทั่วถึงตลอดได้จากราช
 ธานีเดียว จึงได้แยกออกเป็น ๒ แคว้น และแคว้นใหม่จะเป็นแคว้น
 หลวงคิมมัน หาหลักฐานอันใดจะประกอบความสันนิษฐานมิได้ จึงต้อง
 ยุติไว้ก่อน

ตามตำนานแต่เดิมกล่าวว่า ท้าวสิริชัยเซียงแสนอยู่ในราช
 สมบัติ ๒๕ ปี ทิวคตเมื่อปีออก จตุศักราช ๗๐๖ (พ.ศ. ๑๘๘๗)
 เจ้าอยู่ทองจึงได้ขึ้นครองราชสมบัติในเทพนครสืบพระวงศ์ต่อมา ขอนกรม
 พระดำรงทรงดำริว่า จะแปลว่าชนเสวยราชย์ในเมืองอยู่ทองในปีนั้น แต่
 ข้าพเจ้าเห็นว่าในตำนานเขากล่าวไว้ชัดเจนว่า ปีจตุศักราช ๗๐๖ นั้น
 พระเจ้าสิริชัยเซียงแสนทิวคต เจ้าอยู่ทองผู้เป็นราชโอรสจึงได้รับราช
 สมบัติคือพระราชบิดา ตั้งนคของเขาเป็นกษัตริย์จะตั้งชณะอยู่ พิจารณา
 ดูเทียบศักราชปรากฏว่า ในปีนั้นพระเจ้าอยู่ทองมีพระชนมชอายุถึง ๓๐ แล้ว
 ข้าพเจ้าจึงเห็นน่าจะสันนิษฐานว่า เมื่อทำวชิรเดินทิวคตนั้น พระราช

โอรสได้ไปเป็นราชบุตรเขยทำอยู่ที่นั่นมานานแล้ว บางทีจะตั้ง ๓๐ ปีก็ได้ และอาจที่จะได้ครองเมืองอยู่เอง แต่เมื่อก่อนทำวชิรเสนาทิวคตนั้นแล้วก็ได้ ต่อเมื่อถึงปัจจุศักราช ๗๐๖ ทำวชิรเสนาทิวคตลงแล้ว พระเจ้าอยู่ทองจึงได้รับราชสมบัติในนครศรีวิชัยด้วย แต่เมื่อได้รับราชสมบัตินครศรีวิชัยนี้ พระเจ้าอยู่ทองจะทรงรู้สึกได้ว่า ราชธานีอยู่ที่ทองสระดอกกกว่า จึงเคยคงได้ตั้งอยู่ที่นั่นต่อไป และถนัดถใจนครศรีวิชัยก็เป็นอันยกไปรวมเข้าในราชอาณาจักรอันเดียวกัน เหตุฉะนั้น ชื่อเมืองศรีวิชัยจึงมิได้ปรากฏอยู่ในจำพวกเมืองประเทศราช เมื่อพระเจ้าอยู่ทองได้ทรงอาณาจักรเป็นขุนหลวงแห่งพระนครศรีอยุธยา

พระเจ้าอยู่ทองนั้น เป็นอันคตลงกันแน่แล้วว่า เรียกพระนามตามเมือง แต่ถนัดพระนามของพระองค์เองมีว่ากระไร ไม่ปรากฏว่าได้เคยมีใครได้เดาไว้แห่งใดเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอเดาไว้ในที่นี้ว่า ชื่อ พระราม (คือเจ้าราม) โดยอาศัยเกณฑ์พระนามเมื่อทรงราชย์นั้นเอง คือเมื่อชนทรงราชย์ในกรุงศรีอยุธยา นั้น ข้าพเจ้าพราหมณ์ถวายพระนามว่า สมเด็จพระรามธิบดีศรีสุนทรบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพราหมณ์คงจะได้ชานพระนามจากพระนามเดิมของพระองค์นั่นเอง มีตัวอย่างเช่นพระร่วงเมืองกะโว้ เมื่อชนทรงราชย์ในกรุงสุโขทัย พราหมณ์ก็ถวายพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ อันเป็นพระนามผู้กชนจากคำว่า ร่วง หรือ รุ่ง ซึ่งเป็นพระนามเดิมนั่นเอง ดังนั้น จึงอยู่ในพระราชพงศาวดารมีคำอธิบายในเรื่องพระรามธิบดีไว้ว่า “เหมือนด้วยพระนามสมเด็จพระรามนารายณ์อวตาร

อันผ่านกรุงศรีอยุธยาแต่กาลก่อนนั้น” แต่พระนครศรีอยุธยาได้มีมา
แล้วแต่ก่อนที่พระเจ้าอยู่ทงไปสร้างพระนครทวารวดีขึ้นแล้ว เหตุไฉน
จึงไม่ปรากฏเลยว่า ได้เคยมีพระเจ้าแผ่นดินในพระนครนั้น ซึ่งทรงพระนาม
ว่ารามาริบัติ ทำไมจึงไม่มีพระเจ้าอยู่ทงเป็นองค์แรก จึงนำดัชนีฐาน
ว่า เพราะท่านเป็นชนองค์แรกที่มิชช่อวราม จึงได้เป็นองค์แรกซึ่งมี
พระนามว่ารามาริบัติ ก็ยังมีข้อควรตั้งเกตุอีกอย่าง ๓ คือบั้งซึ่งอยู่ใน
ถดางพระนครทวารวดีนั้น เดิมก็เรียกว่าหนองโสน แต่ต่อมาเรียกกันว่า
บั้งพระรามและเรียกกันอยู่จนทุกวันนี้ บั้งนี้จะได้เปลี่ยนชื่อจากหนองโสน
เป็นบั้งพระรามเมื่อใดหาหลักฐานมิได้ คงมีหลักฐานอยู่แต่ลวดนวดซึ่งตั้ง
อยู่ริมหนองนั้น คือมีกล่าวไว้ในต้นแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ว่า “ท้าวายพระเพลิงสมเด็จพระรามาริบัติพระองค์ที่สร้างกรุงนั้น
ให้สถาปนาพระมหาธาตุและพระวิหารเป็นอาราม ให้นามชื่อวัด
พระราม” จึงดัชนีฐานกันว่าบั้งนั้นจะได้เรียกนามไปตามวัด แต่
ข้าพเจ้าจักไคร่ดัชนีฐานตรงกันข้ามว่าวัดเรียกตามบั้ง และบั้งนั้นเปลี่ยน
จากหนองโสนเป็นบั้งพระราม เพราะเป็นที่ซึ่งขุนทดวงรามได้ทรงเลือก
เป็นที่ตั้งพระนครนั่นเอง

ความเห็นของข้าพเจ้าในเรื่องท้าวแสนปมและสมเด็จพระรามาริบัติ
ที่ ๓ มีอยู่เช่นนี้ นักแต่งโบราณคดีจะวินิจฉัยอย่างไรก็แต่จะเห็น
สมควร.

อธิบายความเพิ่มเติม

ของ

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ

หมายเลข ๑

ทรงทอดพระศรัทธาณมหาธาตุแห่งนี้ กับทอดพระมหาธาตุเมือง
สุโขทัย ตรวจดูการสร้างโดยละเอียดเห็นว่าสร้างซ้ำสร้างเดิมกันและมี
รอยแก้ไขนับแห่งไม่ถ้วน

หมายเลข ๒

เรื่องเมืองโบราณที่บ้านโคน นี้ ค่อมมาสอบได้ความว่าตรงกับเมือง **คนท** ที่ปรากฏชื่อในจารึกพ่อขุนรามคำแหงและในหนังสือจามเทววงศ์ เพราะฉะนั้นมิใช่เมืองเทพนครดังกล่าวในเรื่องเกร็ดข้างต้น หนังสือพระราชพงศาวดาร อนึ่ง เมื่อถึงรัชกาลที่ ๖ ได้เสด็จประพาสถึงเมืองท่าอูทของ ทรงพระราชวินิจฉัยเรื่องพระเจ้าอูทของว่า เห็นจะเป็นแต่เชื้อสายราชวงศ์เขมรมาได้เป็นราชบุตรเขยเลยได้ครองกรุงอูทของ แล้วหนีเข้าไปตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ส่วนขุนทดวงพงวนนได้ครองเมืองสุพรรณอย่างเมืองถูกทดวงอยู่อีกเมืองหนึ่งต่างหาก เมื่อพระเจ้าอูทของย้ายไปตั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว จึงได้เป็นใหญ่อยู่ทางเมืองเดิม

หมายเลข ๓

คีตา ขอมคำคืน^{นี้} ค่อมาค้องย้ายเขามารักษาไว้ที่ศาลากลาง
เพราะคนยังรักค่อมเอาไปทำยาหรือทำเครื่องราง เคียง^{นี้}เห็น^{นี้}อยู่^{นี้}ดีกว่าที่
ทรงพรรณนาในพระราชนิพนธ์มาก

หมายเลข ๔

ดำดึกษตรีขี้ซึ่งครองกรุงสุโขทัย ค่อมาคำสดรอาจารย์ยอช เซเค็ด
ได้ไปสอบคีตากรีกและในบรรดาที่ปรากฏในหนังสือเก่าได้ความดังนี้

พระองค์ที่ ๑ พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ ผู้เป็นต้นราชวงศ์ เดิม
ปรากฏนามว่า พ่อขุนบางกลางท่าว* เป็นเจ้าเมืองวาด แล้วได้เป็นเจ้า
เมือง (เซตียง) ศรีรัตนาลัย รบพุ่งชิงเมืองสุโขทัยได้จากพวกขอม จึงราชา
ภิเศก ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ (ข้าพเจ้าต้นนิษฐานว่า
คำที่เรียกกันว่า พระร่วง อันหมายความว่ารุ่งเรืองเห็นจะแปลคำไทย
มาจากศรีอินทราทิตย์นั่นเอง) หนังสือเก่าซึ่งแต่งในภาษาบาลี เขาคำว่า
พระร่วงไปแปลเป็นภาษาบาลี เรียกว่า โรจนราช บ้าง อรุณราช บ้าง
หากำภาษาบาลีซึ่งแต่งคล้ายกับ พระร่วง เรียกว่า รังคราช สุรังคราช
ไสยรังคราช บ้าง

พระองค์ที่ ๒ ปรากฏนามว่า พระยาบานเมือง เป็นราช
โอรสของพระองค์ที่ ๑ (ข้าพเจ้าต้นนิษฐานว่า พระนามบานเมืองนั้นเห็น
จะมีมาแต่ยังเป็นเด็กหัดลง พระนามถวายเมื่อราชาภิเศกหาปรากฏไม่)
หนังสือภาษาบาลีเรียกว่า ปาลราช

* พ่อขุนบางกลางท่าว

พระองค์ที่ ๓ เป็นราชอนุชาของพระองค์ที่ ๒ มีความชอบชนข้างชนะชนตามชนที่เมืองตาก พระราชบิดาประทานพระนามว่า พระรามคำแหง คงใช้พระนามนี้ต่อมาในเวลาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หนังสือภาษาบาลีเรียกว่า รามราช นับเป็นมหाराชพระองค์ ๑ ในพงศาวดารสยาม

พระองค์ที่ ๔ ใช้พระนามในศิลาจารึกภาษาไทยว่า พญาเลอไทย ในจารึกภาษาเขมรเห็นจะใช้พระนามถวายเมื่อราชาภิเษกกว่า ฤทัยชัยเชษฐสุริยวงศ์ ในหนังสือชินกาลมาลินีแต่งในภาษาบาลีใช้พระนามว่า อุทกโชคตราช (แปลว่าพระยาจมน้ำ) เป็นราชโอรสของพระเจ้ารามคำแหงมหाराช

พระองค์ที่ ๕ ทรงพระนามว่า พญาเลอไทย หรือ ฤทัย เป็นราชโอรสของพระองค์ที่ ๔ เมื่อราชาภิเษกถวายพระนามว่า สุริยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช มักเรียกกันว่าพระเจ้าธรรมิกราช หรือ พระมหาธรรมราชา นับเป็นองค์ที่ ๑ ในรัชกาลของพระองค์นี้ พระเจ้าอยู่ทองคังเป็นอัครราชัน ผนวกรุงศรีอยุธยา แล้วเป็นไมตรีกับกรุงสุโขทัยอย่างประเทศศักดิ์เดิมอกัน

พระองค์ที่ ๖ ปราบกฐพระนามว่า พระมหาธรรมราชาธิราช นับเป็นองค์ที่ ๒ เป็นราชโอรสพระองค์ที่ ๕ ทำสงครามแพ้สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พญ) ต้องยอมเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา แล้วย้ายมาครองเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานี

พระองค์ที่ ๗ ปราบกฐพระนามว่า พระมหาธรรมราชา นับเป็นองค์ที่ ๓ เป็นราชโอรสพระองค์ที่ ๖ (สันนิษฐานว่าด้วยราชย์อยู่

ไม่ช้า) เมื่อต้นพระชนม์ เมืองเหนือเป็นจตุสด ในรัชกาลสมเด็จพระนครินทราชา

พระองค์ที่ ๘ ปรากฏพระนามว่า พระมหาธรรมราชา นับเป็นพระองค์ที่ ๔ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร เรียกว่า พระยาบานเมือง เห็นจะเป็นราชอนุชาพระองค์ที่ ๗ สมเด็จพระนครินทราชา ทรงตั้งให้ครองเมืองเหนือ มีพระนามว่า ศรีสุริยพงศบรมบาล มหาธรรมราชาธิราช

ก่อนถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (สามพระยา) ก็ทรงตั้งพระราเมศวรราชโอรส (ซึ่งพระมารดาเห็นจะเป็นเชื้อราชวงศ์สุโขทัย) ขึ้นไปครองหัวเมืองเหนืออยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ต่อมาได้เสวยราชทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

หมายเลข ๕

เมืองเซียงเป็นเมืองสำคัญในเรื่องพงศาวดารไทย ด้วยในตำนานว่าไทยได้เมืองเซียงเป็นที่มั่นก่อนแล้วจึงชิงเมืองสุโขทัยได้จากพวกขอม แต่ว่าเมืองเซียงอยู่ที่ไหน ชื่อนี้ไม่ทราบกันแน่มาช้านาน บางคนก็สันนิษฐานว่าเมืองกำแพงเพชร เช่นพระยาประจักษ์จักรจักร (แจ่ม บุนนาค) กล่าวในหนังสือตำนานโยนก ข้าพเจ้าเห็นอย่างเช่นทรงพระราชวินิจฉัยในหนังสือว่าต้องเป็นเมืองคู่แดนกับมณฑลพายัพ พระยาเซียงจึงสามารถทศรวไปเข้า (พระเจ้าคิโตะ) มหาราชเมืองเซียงใหม่ แล้วนำกองทัพเมืองเซียงใหม่มาตีเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย และเมืองพิษณุโลก ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร เรื่องเมืองเซียงนี้ได้ตรวจหากันมาอีกช้านานจึงได้ความเป็นแน่ชัดว่า คือเมืองสวรรคโลกนั่นเอง เดิมที

เคยเรียกว่าเมืองเซตียง ตัวเมืองอยู่ตรงที่ยังมีพระปรางค์ศรีรัตนมหาธาตุ
 ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แต่เดิมนั้น ชาวเมืองเรียก
 กันว่า **วัดน้อย** ครั้นต่อมาเห็นจะเป็นด้วยนาเซาตตั้งพง ชาวเมือง
 หมดยุคทุกที่ กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงจึงสร้างเมืองใหม่ตรงแก่งหวด
 เหนือเมืองเซตียงเดิมขึ้นไปประมาณ ๒๐ เส้น แล้วขนานนามเมืองนั้น
 ว่า**เมืองศรีสังขาลัย** แต่ชาวประเทศอื่นยังคงเรียกว่า **เมืองเซตียง**
 ทั้งพวกเขียงใหม่และพวกกรุงศรีอยุธยา ดังพึงเห็นได้ในบานแผนกกฎหมาย
 ดัชนีระดักพาของพระเจ้าอู่ทอง และในหนังสือลิลิตเรื่องยอนพ่ายก็เรียกว่า
เมืองเซตียง มิได้เรียกว่า **ศรีสังขาลัย** มาจนเมืองเหนือของปวงตก
 เป็นอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา จึงขนานนามว่า **เมืองสวรรคโลก**
 เรียกรวมทั้งเมืองเซตียงและเมืองศรีสังขาลัยด้วยกัน ชื่อเดิมก็เป็นอันดู
 ไปทั้ง ๒ เมือง

หมายเลข ๖

ตรงนี้จะกล่าวอธิบายแต่เรื่อง**เมืองเจ้าเงาะ** กับ **เมืองทุ่งข่ง** ซึ่งได้
 ตรวจในชั้นหลังต่อมา เมืองที่เรียกกันว่าเป็นเมืองเจ้าเงาะนั้น เป็นเมือง
 โบราณเก่าแก่ตั้งแต่ก่อนชนชาติไทยลงมาเป็นใหญ่ในประเทศสยาม ชุด
 พบของโบราณในสมัยที่กล่าวนั้น ในบริเวณเมืองเจ้าเงาะหลายอย่าง
 ส่วน**เมืองทุ่งข่ง**นั้น สร้างขึ้นเมื่อในสมัยสุโขทัยเป็นเมืองด่านแทนเมือง
 เจ้าเงาะ ปรากฏชื่อในบานแผนกกฎหมายดัชนีระดักพา ตั้งในรัชกาล
 พระเจ้าอู่ทอง เรียกว่า**เมืองทุ่งข่ง เมืองบางยม** (ซึ่งอยู่ริมลำน้ำยมเก่า)
 เป็นคูกัน ดังนี้ Δ

